

Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Oliver Tikan

**BATUNI ROLL BALTI RIIKIDE ISESEISVUSE TAASTAMISEL
RAHVUSVAHELISEL TASANDIL AASTATEL 1989–1991**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Kaarel Piirimäe, PhD

Tartu 2026

Annotatsioon: Bakalaureusetöö käsitleb Balti pagulasorganisatsiooni *Baltic Appeal to the United Nations* ehk BATUNi tegevusi aastatel 1989–1991, kui organisatsioon aitas Eesti, Läti ja Leedu taasiseseisvumisele kaasa rahvusvahelisel tasandil. Uurimuse eesmärk on analüüsida, kuidas BATUN vahendas suhteid Balti rahvuslike liikumiste, Baltimaade ametlike esindajate ja lääneriikide diplomaatide vahel ning kuidas BATUN aitas Balti küsimust rahvusvaheliselt esile tuua ja suurendada sellele diplomaatilist toetust. Töös kasutatakse Läti Riigiarhiivis säilitatavaid BATUNi arhiivimaterjale, endiste liikmete poolt koostatud avaldamata käsitlust ning intervjuusid endiste BATUNi liikmetega. BATUNil oli oluline roll Balti küsimuse rahvusvahelisel nähtavaks tegemisel ja Balti esindajatele suhtluskanalite loomisel ajal, mil Eesti, Läti ja Leedu ametlik diplomaatiline võrgustik oli alles kujunemas. Siiski BATUN ei suutnud otseselt muuta lääneriikide ametlikku poliitikat, kuna riikide seisukohti kujundasid peamiselt laiemad geopoliitilised kaalutlused.

Märksõnad: BATUN, Baltimaad, lobitöö, ÜRO, taasiseseisvumine.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. BATUN JA BALTIMAADE TAASISESEISVUSPÜÜDLUSTE RAHVUSVAHELINE EDENDAMINE 1989. AASTAL	7
1.1 1989. aasta murrangud Ida-Euroopas ja Balti taasiseseisvusliikumiste esiletõus	7
1.2 BATUNi rahvusvaheliste suhete laienemine 1989. aastal	7
1.3 Rahvarinnete poliitilised eesmärgid ja BATUNi kõhklused	9
1.4 Mitteametlike ÜRO-kontaktide katkemine	11
1.5 BATUNi diplomaatilised raskused ÜROs	13
1.6 Molotovi–Ribbentropi pakti 50. aastapäeva mälestamine ja lääneriikide ebamäärane hoiak	16
2. BALTIMAADE ÜLEMINEKUPERIOOD 1990. AASTAL JA BATUNi VAHENDUSTEGEVUSE LAIENEMINE	19
2.1 Balti koostöö ja BATUNi vahendusdiplomaatia	19
2.2 ÜRO Inimõiguste Komisjoni 46. istungjärk	22
2.3 Balti küsimuse tõus globaalsetele areenidele	24
2.4 BATUNi suhted Poola ja Ungari esindustega Balti küsimuses	27
3. BATUNi TEGEVUSED BALTI KRIISI JA AUGUSTIPUTŠI AJAL 1991. AASTAL	29
3.1 Balti kriis	29
3.2 Augustiputš ja BATUNi roll	32
KOKKUVÕTE	33
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	35
SUMMARY	40

SISSEJUHATUS

1965. aastal toimus New Yorgis Baltimaid puudutav meeleavaldus, kus võeti vastu dokument, mida hakati kutsuma Balti pöördumiseks ÜRO (Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni) poole. Selle edastamiseks ÜRO liikmesriikide esindustele loodi ajutine komitee. Töö jätkamiseks asutati mittetulundusühing nime all *United Baltic Appeal* ehk Ühendatud Balti Pöördumine.¹ ÜRO nime ei kasutatud organisatsiooni algselt kavandatud nimetuses, sest selle kasutusõigus kuulus ÜROle. Selle tulemusel kujunes lühend BATUN (*Baltic Appeal to the United Nations*) välja mitteametlikuks, kuid laialt levinud ja üldtunnustatud nimeks.²

BATUNi struktuur koosnes liikmeskonnast, iga-aastasest üldkoosolekust, üheksaliikmelisest juhatausest (igast Balti põhirahvusest kolm liiget), tasustatud büroojuhatajast, bürooruumidest, ÜRO juures akrediteeritud ajakirjanikust ning aktiivsetest üksikisikutest. Tulevaste projektide üle otsustati peamiselt üldkoosolekul, kus kuulati ära juhatause aruanded ning arutati ja hääletati edasiste plaanide üle.³

BATUN tegutses sageli oma ressursside piires, mistõttu oli tal vähe paindlikkust ja tegevusi tuli vahel planeerida kiirustades. Pikaajalisi plaane oli raske tõhusalt ellu viia ning tööprotseduure korraldati sageli ilma nende mõju põhjaliku analüüsita. Eriti oluliseks takistuseks oli raha, mis mõjutas nii tegevuste ulatust kui ka kontori, varustuse, reise ja muude teenuste kättesaadavust.⁴

BATUNi püüdlused aidata Baltimaade taasiseseisvumisele kaasa olid väga laiad, näiteks kasutati ära dekoloniseerimist ja inimõiguste kaitsmise lähenemisviise, ning lobitööd tehti lääneriikidega ja kolmanda maailma riikidega. ÜRO võrgustikku sisenemiseks püüti luua kontakte liikmesriikide alaliste esinduste diplomaatidega. Selleks edastati neile materjale ja kohtuti nendega isiklikult.⁵

1989.–1991. aastad olid nii Eesti, Läti ja Leedu kui ka BATUNi jaoks pingeline ja oluline periood. Nendel aastatel tegid Balti rahvarinnete (Eesti Rahvarinne, Läti Tautas fronte ja Leedu Sąjūdis) ja kodanikuühenduste esindajad koos BATUNiga lobitööd. Pärast taasiseseisvusele orienteeritud valitsuste tekkimist 1990. aastal hakkas BATUN korraldama diplomaatilisi kohtumisi Baltimaade

¹ *Overview of BATUN in History*. LVA.F2944.US9v.L1.E5, 2.

² Sirje Okas-Ainso, *BATUNi lugu: Balti apell ÜROle 1966–1991* (Tallinn: Argo, 2024), 25.

³ *Overview of BATUN in History*, 3.

⁴ *Overview of BATUN in History*, 4.

⁵ *Lobbying UN Member States*. LVA.F2944.US9v.L1.E8, 10.

ametlike esindajate jaoks ning sageli saatsid BATUNi aktivistid neid kohtumistele.⁶ Arvestades, et BATUNi peamine eesmärk, milleks oli lobitegevusega aidata Baltimaade iseseisvuse taastamisele kaasa ning toetada nende vastuvõtmist ÜRO liikmeks,⁷ oli 1991. aastal lõpule viidud, tekkisid ka küsimused organisatsiooni tuleviku osas.⁸

Eesmärk, uurimisküsimused ja struktuur

Uurimuse eesmärk on analüüsida, kuidas BATUN vahendas Eesti, Läti ja Leedu taasiseseisvuspüüdlustega seotud osapoolte ja lääneriikide diplomaatide vahelisi suhteid ning mõjutas Balti küsimuse tõstatamist rahvusvaheliselt aastatel 1989–1991. Käsitletud on ka rahvusvahelist vastukaja BATUNi tööle. Käesolevas uurimistöös on kaks uurimisküsimust:

1. Kuidas toimis BATUN aastatel 1989–1991 vahendajana Balti rahvuslike liikumiste ning hiljem Eesti, Läti ja Leedu üleminekuaja valitsuste esindajate ja lääneriikide diplomaatide vahel?
2. Millisel määral mõjutasid riikide rahvusvahelised huvid ning suhted Nõukogude Liiduga nende reaktsioone BATUNi tegevusele?

Uurimistöö hüpotees on järgmine: kui BATUN suurendas Balti taasiseseisvusliikumiste vahendusdiplomaatia haaret (teabematerjalide levitamine, kohtumiste vahendamine ning avaliku tähelepanu köitmine), siis kasvas Balti küsimuse rahvusvaheline nähtavus ja diplomaatiline toetuspind, kuid BATUNi suutlikkus muuta lääneriikide ametlikku poliitikat oli piiratud ning sõltus eeskätt suurriikide strateegilistest prioriteetidest.

Eesmärkide saavutamiseks on uurimus jagatud kolmeks osaks. Esimeses peatükis uuritakse BATUNi tegevusi aastal 1989: organisatsiooni ja taasiseseisvusliikumiste koostöö algeid ning raskusi suhtluses lääneriikide ja ÜRO diplomaatidega. Teises osas käsitletakse BATUNi vahendajarolli 1990. aastal, kui Baltimaades tugevnesid taasiseseisvusliikumised, kasvasid nõudmised iseseisvuse taastamiseks ning Balti küsimus jõudis laiemale rahvusvahelisele areenile. Viimases osas vaadeldakse BATUNi tegevusi 1991. aastal, kui Nõukogude Liit püüdis sõjalise jõuga Eesti, Läti ja Leedu taasiseseisvumist takistada.

⁶ *Lobbying UN Member States*, 17.

⁷ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 26.

⁸ Üldkoosoleku protokoll, 27.09.1991. LVA.F2944.US1v.L35, l 119.

Historiograafia ja allikad

Uurimisküsimustele vastamiseks on kasutatud Läti Riigiarhiivis⁹ olevaid BATUNi koosolekute protokolle ja avaldamata käsitlust „A Historiography of BATUN 1965–91“.¹⁰ Lisaks on kasutatud ka teost „BATUNi lugu: Balti Apell ÜROle 1966–1991“. Protokollid sisaldavad koosolekute põhiandmeid (aeg, koht, osalejad), päevakorda ning punktide kaupa fikseeritud arutelude kokkuvõtteid, otsuseid, kavandatud tegevusi ÜROs ja rahvusvahelistes foorumites, samuti ülesannete jaotust ning finants- ja organisatsiooniküsimusi puudutavaid aruandeid. Informatsiooni saamiseks kasutati uurimismeetodina ka intervjuusid järgneva viie endise liikmega: Sirje Okas Ainso, Uldis Bluķis, Urmas Wompa, Juta Ristsoo ja Dzintra Bungs.

Organisatsiooni arhiivimaterjalide põhjal võib märgata, et 1989–1991. aastate dokumentatsioon ei ole sama põhjalik kui varasematel perioodidel. Eriti kehtib see 1991. aasta kohta, kui toimusid Baltimaades ja Nõukogude Liidus üldiselt laiaulatuslike tagajärgedega poliitilised muutused.¹¹

BATUNi kohta on vähe uuritud ja peamised uurimused on üldkäsitlused. Nende hulka kuuluvad endiste organisatsiooni liikmete Sirje Okas Ainso teos „BATUNi lugu: Balti Apell ÜROle 1966–1991“ ning Uldis Bluķise, Heino Ainso ja Ints Rupnersi avaldamata käsitlus „A Historiography of BATUN 1965–91“. BATUNi tegevusi on käsitlenud ka Tartu Ülikooli uusima aja kaasprofessor Kaarel Piirimäe ajakirjas „Vikerkaar“ ilmunud artiklis „Balti üleskutse ÜRO-le ja külma sõja aegne võitlus enesemääramise pärast“, magistrant Joonas Veerme artiklis „BATUN: Välisbaltlaste võitlus kandis vilja“ ajalehes „Postimees“ ja politoloog Rein Taagepera arvustuses „BATUN: Balti hääl ÜROs 1966–1991“ ajakirjas „Akadeemia“.

⁹ LV LVA.F2944. Baltiešu aicinājums Apvienotām Nācijām (BATUN) /ASV/.

¹⁰ Vt. „A HISTORIOGRAPHY OF BATUN 1965-91“. Autori: Uldis Bluķis, Heino Ainso, Ints Rupners. LVA.F2944.US9v.L1.

¹¹ *The Europroject*. LVA.F2944.US9v.L1.E13, 4.

1. BATUN JA BALTIMAAD TAASISEISESVUSPÜÜDLUSTE RAHVUSVAHELINE EDENDAMINE 1989. AASTAL

1.1 1989. aasta murrangud Ida-Euroopas ja Balti taasiseseisvusliikumiste esiletõus

1989. aastal oli kommunistlik süsteem Ida-Euroopas kiiresti muutumas ning muutuste eesotsas olid Nõukogude Liit, Poola ja Ungari.¹² Aasta teises pooles kiirenes ahelreaktsioon märgatavalt, mille käigus Tšehhoslovakkias kukutati senine võim Sametrevolutsiooni käigus, langes Berliini müür, Bulgaarias vahetus riigi juhtkond ning aasta lõpus kukutati Rumeenia diktaator, kes seejärel hukati.¹³

Eesti, Läti ja Leedu hakkasid eralduma Nõukogude Liidust, mille käigus kujunesid rahvarinded, mis koondasid ühte nii parteiväliseid aktiviste kui ka rahvuslikult meelestatud kommuniste, ning said seeläbi oluliseks väljundiks kodanikuühiskonnale, mida Nõukogude Liit oli alla surunud.¹⁴

Baltimaades kujunesid rahvuslikud liikumised kiiresti laiapõhjalise toetuspinnaga poliitilisteks organisatsioonideks, mis muutusid poliitiliselt nii mõjukaks, et suutsid 1990. aasta Ülemnõukogu valimistel saavutada otsustava edu, mille tulemusel kaotasid kommunistlikud parteid senise juhtpositsiooni ja nad tõrjuti võimult.¹⁵

1.2 BATUNi rahvusvaheliste suhete laienemine 1989. aastal

Juba 1987. aastal hakkas BATUN looma sidemeid Nõukogude Liidust välja saadetud Balti vabadusvõitlejatega. Genfis saadi teada, et mitmed baltlastest süümevangid, kelle vabastamise eest BATUN oli ÜRO kaudu seisnud, olid vabastatud. BATUN aitas neil jõuda nii ÜRO esindajate kui ka ajakirjanikeni. Olulisteks kontaktideks said ka MRP-AEG (Molotov-Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupp) liikmed Eestis, kes tutvustasid organisatsioonile kohalikke rühmitusi.¹⁶ BATUNi liige Sirje Okas Ainso (organisatsiooni aktiivne liige, kuulus juhatusse,

¹² Philip D. Zelikow, „Review: The Suicide of the East? 1989 and the Fall of Communism.“ *Foreign Affairs* 88, nr 6 (2009): 137.

¹³ Zelikow, „Review: The Suicide of the East? 1989 and the Fall of Communism.“, 131.

¹⁴ Walter C. Clemens Jr., „Ethnic Peace, Ethnic Conflict: Complexity Theory on Why the Baltic Is Not the Balkans.“ *Communist and Post-Communist Studies* 43, nr 3 (2010): 257.

¹⁵ Keith Darden; Anna Grzymala-Busse, „The Great Divide: Literacy, Nationalism, and the Communist Collapse.“ *World Politics* 59, nr 1 (2006): 110.

¹⁶ Intervjuu Sirje Okas Ainsoga, (13.10.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

tegutses ka delegaadina New Yorgis ja Genfis)¹⁷ vahendas Hirvepargi miitingult saadud materjale edasi välisajakirjandusele ja ÜRO esindustele.¹⁸

1989. aastal tugevnesid BATUNil Baltimaadega suhted. Kevadel algasid formaalsed kontaktid Balti rahvarinnete juhtkondadega. New Yorgis kohtuti kõigepealt Läti Rahvarinde esindajatega ning hiljem ka Eesti Rahvarinde ja Leedu Sajūdisega. BATUN aitas neid viia kokku ÜRO esindustega, mis andis võimaluse rahvarinnete liikmetel isiklikult kohtuda välisesindustega, ilma et BATUNi liikmed peaksid olema vahendaja rollis. BATUN ja Balti rahvarinded otsustasid koostööd teha ÜRO raames.¹⁹

Uldis Bluķis (BATUNi ÜRO-tegevuste koordineerija, analüüsis teavet ja leidis organisatsioonile uusi väärtuslikke suundi)²⁰ sai Lätis viibides Rahvarindelt volituse, et BATUN võib vahendada Rahvarinde seisukohti ja dokumente ÜROle ning selle liikmesriikide esindustele. See koostöökind vajab ka ametlikku heakskiitu BATUNi juhatuse poolt ning vastav otsus kinnitati hääletusel, kus seitse liiget toetasid ettepanekut ja kaks jäid erapooletuks.²¹ Balti Assamblee maikuisel kokkutulekul vastu võetud otsused tingisid BATUNi täieliku koostöö Eesti ja Läti rahvarinnete ning Leedu Sajūdisega.²²

1989. aasta mais Tallinnas toimunud Balti Assambleel, kuhu tulid kokku Eesti ja Läti rahvarinded ning Leedu Sajūdis, võeti vastu deklaratsioon, milles pöörduti ÜRO ja CSCE (*Conference on Security and Cooperation in Europe*) poole üleskutsega arvestada Balti rahvaste enesemääramis- ja taasiseseisvuspüüdlustega. Deklaratsioonis rõhutati ka balti rahvaste õigust otsustada oma majanduskorralduse üle.²³ BATUN käsitles põhjalikult küsimust, kas ja kuidas Balti Assamblee deklaratsiooni levitada. Tõstasid nii küsimused selle kohta, kas dokumentide levitamiseks on olemas piisavalt selge mandaat, milline on rahvarinnete ja nende tekstide poliitiline tähendus, mida levitamisega täpselt saavutada soovitakse, kui ka see, kas materjalid tuleks saata kõigile ÜRO juures olevatele esindustele või üksnes valitud adressaatidele. Arutelu tulemusel kujunes

¹⁷ „12 September: launch event for the book *The Story of BATUN – Baltic Appeal to the United Nations (1966–1991)*“, *Martynas Mažvydas National Library of Lithuania*, <https://lnb.lt/en/news/4569-12-september-launch-event-for-the-book-the-story-of-batun-baltic-appeal-to-the-united-nations-1966-1991> [külastatud 25.02.2026].

¹⁸ Intervjuu Sirje Okas Ainsoga, (13.10.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

¹⁹ Intervjuu Sirje Okas Ainsoga, (13.10.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

²⁰ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 27.

²¹ Üldkoosoleku protokoll, 11.08.1989, LVA.F2944.US1v.L35, l 8.

²² Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 79.

²³ E. B. Fein, „Baltic Independence Fronts Plead to U.N.,“ *The New York Times*, 15.05.1989: l 3.

seisukoht, et dokumendid tuleks posti teel saata kõigile ÜRO juures olevatele esindustele, kõige olulisemate esinduste puhul aga tuleks lisaks teha isiklikke visiite. Levitamist pidi toetama ka pressiteade ning *New York Timesi* artikkel Balti Assamblee kohta.²⁴ See kõik osutab, et BATUN pidas Balti Assamblee materjale oluliseks poliitiliseks vahendiks oma 1989. aasta ÜRO-kampaaniates, mille kaudu organisatsioon sai näidata, et taasiseseisvustaotlused ei olnud üksnes pagulaspoliitika, sest selge poliitiline väljendus oli olemas ka Baltikumis endas.

Lisaks sooviti luua kontakte ka teiste rühmitustega peale rahvarinnete, et laiendada suhtlusvõrgustikku ja leida uusi koostöövõimalusi.²⁵ Suve jooksul laienesid kontaktid ka Eesti ERSPga (Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei) ja Balti liiduvabariikide ülemnõukogude esindajatega.²⁶ Juunis BATUNi koosolekul tõstatas küsimus selle kohta, milline peaks olema juhatuse liikmete käitumine Balti liiduvabariikidesse reisides. Mainiti, et kuigi igaüks võis vabalt oma isiklike seisukohti väljendada, ei tohtinud keegi organisatsiooni nimel otsuseid langetada ega BATUNi esindada ilma juhatuse selgesõnalise volitusega. Samuti julgustati liikmeid kandma kaasas ÜROga seotud teabematerjale, kuid arutati, kas teatud tundlikud dokumendid tuleks jätta Balti liiduvabariikidesse saatmata. Need tundlikud dokumendid olid näiteks üksikasjalikud ÜRO esinduste kohtumistega seotud memod ning Genfi ja välisministeeriumide külastuste käigus tehtud aruanded.²⁷ Viimaste puhul tuleb silmas pidada, et aastatel 1983–1989 tegeles BATUN Euroopas aktiivse lobitööga (*Europroject*).²⁸ Neil kuuel aastal laienes BATUNi lobitöö Genfis ja esmakordselt ka Euroopa pealinnades.²⁹

1.3 Rahvarinnete poliitilised eesmärgid ja BATUNi kõhklused

1988. aastal olid kujunenud Baltimaades rahvarinded, mille siht välismaalt vaadeldes polnud täielik iseseisvus, vaid väga lai autonoomia Nõukogude Liidu sees, midagi Briti dominiiooni laadse staatusega, kus kohalikul tasandil oleks ulatuslik otsustusõigus, ent Liiduga säiliks siduvus.³⁰

²⁴ Üldkoosoleku protokoll, 16.06.1989, LVA.F2944.US1v.L35, l 12.

²⁵ Üldkoosoleku protokoll, 16.06.1989, l 13.

²⁶ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 78.

²⁷ Üldkoosoleku protokoll, 16.06.1989, l 13.

²⁸ *The Europroject*, 1.

²⁹ *The Europroject*, 2.

³⁰ Rein Taagepera, „A Note on the March 1989 Elections in Estonia.“ *Soviet Studies* 42, nr 2 (1990): 329.

Balti rahvarinnete ja Sajūdis eesmärgid Nõukogude Liidu sees tekitasid probleeme BATUNi väärtustega. BATUNi eesmärk oli Baltimaade iseseisvuse taastamine.³¹ Seega Balti rahvarinnete algselt ilmutatud hoiak, mis ei seadnud avalikult eesmärgiks Baltimaade eraldumist Nõukogude Liidust, kujunes organisatsioonile problemaatiliseks.³² Probleem võis väljenduda ka varem mainitud BATUNi juhatuse hääletuses koostöö üle Läti Rahvarindega, kus kaks liiget jäid erapooletuks ehk seal võisid olla kõhklused koostöö osas.³³

Mured leidsid peagi lahenduse, sest Sajūdis kuulutas juba veebruaris 1989, et püüdleb Leedu täieliku iseseisvuse taastamise poole;³⁴ kevadel võttis Läti Rahvarinne selge suuna täielikule riiklikule iseseisvusele, mis sügisel ka ametlikult kinnitati.³⁵ Samuti ka Eesti Rahvarinne võttis kevadel sihiks iseseisvuse taastamise.³⁶

BATUN sai arvatavasti ajada märksa jõulisemat poliitilist joont kui rahvarinded nende varasemas kujunemisjärgus, sest ei tegutsetud kodumaal ega kantud sealset vahetut poliitilist vastutust. Organisatsiooni lähtekohaks oligi iseseisvuse taastamine. Rahvarinded ja Sajūdis pidid seevastu tegutsema Nõukogude Liidu süsteemi sees, kus iga teravam sõnavõtt võis kaasa tuua surve Moskvast. Seetõttu tulenes BATUNi suurem teravus vähemalt osalt teistsugusest positsioonist, kuna organisatsioonil puudus niisugune vahetu poliitiline ja julgeolekualane vastutus nagu kodumaistel liikumistel. Kodumaal oli autonoomia- või suveräänsusnõuete esiletõstmine tõenäoliselt eeskätt taktikaline ja järkjärguline samm. BATUN käsitas seda aga põhimõttelise valikuna, kas eesmärk on ühemõtteliselt iseseisvus või mitte. Nii võis BATUN algselt pidada niisugust ettevaatlikkust põhjendamatuks kõhkluseks, millest tulenevalt oli ka kõhklusi koostöö osas.

³¹ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 26.

³² *Regaining Independence*. LVA.F2944.US9v.L1.E15, 43.

³³ Üldkoosoleku protokoll, 11.08.1989, l 8.

³⁴ Steven L. Burg, „The Soviet Union’s Nationalities Question.“ *Current History* 88, nr 540 (1989): 342.

³⁵ Jānis Taurēns, „European Dimension in Latvia’s Independence Movement (1988–1991).“ Latvijas Universitātes Žurnāls. *Vēsture*, nr 5 (2018): 118.

³⁶ Kaarel Piirimäe, „Estonia ‘has no time’: Existential Politics at the End of Empire.“ *Connexe* 6 (2020): 24, allmärkus 5.

1.4 Mitteametlike ÜRO-kontaktide katkemine

Mitmed USA väljaanded avalikustasid 1989. aastal Baltimaade rahvarinnete esindajate ning ÜRO sekretariaadi vahel toimunud salajased kontaktid.³⁷ Esimene selline kontakt leidis aset 1989. aasta septembris, kui Eesti Rahvarinde esindaja Mati Hint saabus New Yorki. Ta kandis kaasa ametlikke dokumente mais toimunud Balti Assamblee konverentsilt, sealhulgas pöördumist ÜRO peasekretäri poole. Hint suunati koos BATUNi esindajatega seejärel ÜRO sekretariaadi allüksusesse nimega *Office for Research and the Collection of Information* (ORCI) ning pärast esmast kohtumist avanes võimalus ka teistele Balti rahvarinnete esindajatele selle allüksusega suhtlemiseks.³⁸ Põhjusel, et Nõukogude Liidus toimusid kiired muutused, hakkas ÜRO peasekretäri kantseleis kujunema arusaam, et Baltimaades toimuvad arengud võivad teatud tingimustel kasvada laiemaks rahvusvaheliseks julgeolekuriskiks. Mõistmaks sealseid sündmusi paremini, oli ORCI huvitatud Balti piirkonna arengute lähemast jälgimisest ja täiendava teabe kogumisest ning pidas kasulikuks kohtuda Balti liikumiste esindajatega.³⁹ Nii kaua kuni kohtumised jäid mitteametlikuks, oli osakond nõus kohtuma rahvarinnete esindajatega, seega kontaktide toimumisest ei tohtinud teavitada ajakirjandust. Probleem tekkis, kui Läti Rahvarinde esindaja Janis Jurkans kohtus sama allüksusega, kuid ei olnud teadlik ajakirjandusega suhtlemise piirangust. Tema antud intervjuu sõltumatule ajakirjanikule Paul Lewisele viis artikli ilmumiseni, mis omakorda tekitas pahameelt Nõukogude esinduses ning viis ÜRO peasekretäri keerulisse olukorda.⁴⁰

ORCI eest vastutanud abipeasekretär ütles, et ta ei soovi enam lubada oma töötajatel Balti delegaatidega mitteametlikus vormis kohtuda, sest need tekitasid Moskvas pahameelt ning eriti ebamugavust tekitas see, et Leedu juhid olid avalikult jätnud mulje, nagu oleks ÜRO kohelnud Leedut peaaegu iseseisva riigina. Kohtumiste lõpetamist kritiseerisid nii Balti pagulaskogukonnad kui ka Ameerika Ühendriigid, rõhutades, et ÜRO töötajatel peaks põhimõtteliselt olema võimalik rääkida ükskõik kellega. Üks BATUNi kontakt Lääne diplomaatide seas arvas, et ÜRO sekretariaat oli andnud märku kohtumiste peatsest taastumisest, kuid tegelikult neid ei jätkatud.⁴¹ ÜRO sekretariaadi allüksus ei rikkunud kohtumistega Baltimaade rahvarinnete esindajatega ühtegi

³⁷ Üldkoosoleku protokoll, 17.01.1990, LVA.F2944.US1v.L35, l 39.

³⁸ *ibid.*[em]

³⁹ *Regaining Independence*, 48.

⁴⁰ Üldkoosoleku protokoll, 17.01.1990, l 39.

⁴¹ *Regaining Independence*, 49.

organisatsiooni sisemist eeskirja, kuid kohtumiste poliitiline tähendus tekitas sellele vaatamata vastuseisu.⁴²

Ühelt poolt tehti diplomaatiline ettepanek,⁴³ et Margers Pinnis (oli BATUNi esimees aastatel 1988–1990)⁴⁴ koostaks lepitava sisuga kirja ÜRO teabeosakonna direktorile, et vähendada pinget tekkinud olukorras.⁴⁵ Ints Rupners (BATUNi ajaloo kõige kauem ametis olnud aseesimees ja avalike suhete spetsialist)⁴⁶ sekundeeris seda ideed ja lisas, et võiks pakkuda välja personaalse kohtumise, näiteks lõunasöögi korraldamise direktoriga, et suhteid parandada.⁴⁷ Teisalt esines Paul Luedig („BATUN Newsi“ toimetaja aastast 1986)⁴⁸ vastupidise seisukohaga, leides, et diplomaatilisest lähenemist ei peaks rakendama, vaid tuleks kasutada juhtunut meediakajastuse tugevdamiseks ning julgustas Pinnist võtma taas ühendust ajakirjanik Paul Lewisega, et avaldataks lisalugusid, rõhutades Baltimaade taasiseseisvuspüüdlusi. Pärast mitmepoolset arutelu juhatuse liikmete vahel, leiti, et mõlemal strateegial on teatud väärtus, seega otsustati säilitada kontakt ÜRO teabeosakonna direktoriga, teavitades teda BATUNi tegevusest, ning samal ajal edastada Paul Lewisele materjale leebemate teemade kajastamiseks.⁴⁹

Põhjusel, et Lewis kajastas sündmust ajakirjanduses, olid Sirje Okas Ainso sõnul mõjud positiivsed. Esiteks pälvis see mitme ajakirjandusväljaande tähelepanu, tuues esile nii BATUNi kui ka Balti olukorra. Teiseks kerkis pahameel selle üle, miks Nõukogude Liidul oli õigus kohtumisi ära keelata.⁵⁰ Uldis Bluķis mainis, et tegemist oli tüüpilise ühepäeva looga, millele järgnesid ainult ÜRO abipeasekretäri poolt tingitud järeelmeetmed, mis tegelikkuses ei mõjutanud BATUNi lobitöö tulemusi.⁵¹ Juta Ristsoo (varasemalt olnud BATUNi esimees, üks organisatsiooni esimesi New Yorgi delegaate Genfi Inimõiguste Komisjonis ning ta panustas ka olulisel määral intervjuude ja pressikonverentside korraldamisse)⁵² suhtus meediakajastuse mõjudesse skeptiliselt, sest paljud tavainimesed ei teadnud Baltimaadest eriti midagi (kui üldse), seega ei ole

⁴² Üldkoosoleku protokoll, 17.01.1990, l 40.

⁴³ *ibid.*[em]

⁴⁴ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 29.

⁴⁵ Üldkoosoleku protokoll, 17.01.1990, l 40.

⁴⁶ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 27.

⁴⁷ Üldkoosoleku protokoll, 17.01.1990, l 40.

⁴⁸ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 29.

⁴⁹ Üldkoosoleku protokoll, 17.01.1990, l 40.

⁵⁰ Intervjuu Sirje Okas Ainsoga, (13.10.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

⁵¹ Intervjuu Uldis Bluķisega, (31.10.2025), märkmed autori valduses.

⁵² Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 28.

põhjust arvata, et see uudis pälvis laiemat tähelepanu. See võis küll teatud määral huvi äratada, kuid selle positiivsed mõjud jäid pigem tagasihoidlikuks ja piiratud ulatusega.⁵³

BATUN suutis ära kasutada ÜRO mitteametlikke suhtlusvõimalusi, et rahvarinnetel oleks sekretariaadile teatud määral ligipääs ja seeläbi kujundada seal Balti olukorrast paremat arusaama, kuid sellel olid selged piirid. ÜRO kui organisatsioon oli ettevaatlik ega soovinud Nõukogude Liiduga otsest vastasseisu. Seega BATUNil ei õnnestunud Nõukogude Liidu poliitilise surve tõttu luua püsivat suhtluskanalit ÜRO sekretariaadiga. BATUN üritas pärast juhtumit suhteid siluda, kuid otsest praktilist tulemust see ilmselt ei toonud, ning juhtum küll suurendas Balti küsimuse nähtavust meedias, on selle tegelikku mõju keeruline hinnata. Samas ei tähendanud kohtumiste katkemine, et BATUNi lobitöö tervikuna oleks oluliselt kannatanud.

1.5 BATUNi diplomaatilised raskused ÜROs

BATUN kohtus ÜROs Aafrika, Aasia ja Lõuna-Ameerika delegatsioonidega, et selgitada Baltimaade olukorda. Kuus riiki said info kohapeal, ülejäänud said teabepaketid. Tulemuseks oli see, et BATUNi vaatepunktist olid nad Balti-teemade peamine ning paljudele mitte-lääneriikidele lausa ainus otseallikas nii esindustele kui ka nende valitsustele.⁵⁴ Kolmanda maailma diplomaadid väitsid, et Balti riigid okupeeriti enne, kui nad said diplomaatilise staatuse, seega nad lihtsalt aktsepteerisid valitsevat olukorda, selle asemel, et tekitada konflikte oma riigis või teistes riikides. See oli ka põhjus, miks varasemalt BATUN keskendus resolutsiooni⁵⁵ (aastatel 1983–1984 tegi BATUN katse saada ÜRO inimõiguste komisjonilt resolutsiooni Baltimaade küsimuses, mille puhul arutati, kas rõhutada enesemääramisõigust või inimõiguste rikkumisi)⁵⁶ vastuvõtmisel pigem inimõigustele kui enesemääramisõigusele.⁵⁷ Mõningad Ladina-Ameerika riigid toetasid BATUNi püüdlusi. Paljud Aafrika riigid aga ei olnud teadlikud Baltimaade varasemast iseseisvusperioodist ning pidasid neid õiguslikult Nõukogude Liidu osaks.⁵⁸

Sellist olukorda võis kohata ka Euroopas, näiteks Heino Ainso (kuulus BATUNi kõige staažikamate eestlastest juhatuse liikmete hulka ja täitis organisatsiooni esimehe rolli kokku neljal

⁵³ Intervjuu Juta Ristsooga, (27.10.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

⁵⁴ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 79.

⁵⁵ Intervjuu Urmas Wompaga, (20.11.2025), märkmed autori valduses.

⁵⁶ *The Europroject*, 19.

⁵⁷ Intervjuu Urmas Wompaga, (20.11.2025), märkmed autori valduses.

⁵⁸ Intervjuu Sirje Okas Ainsoga, (13.10.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

korral)⁵⁹ kohtumisel Taani ÜRO esindajaga selgus, et viimasel oli piiratud teadlikkus Eestist ning ta käsitles seda õiguslikult Nõukogude Liidu lahutamatu osana.⁶⁰ Juta Ristsoo, kes küll 1989. aastal ei olnud enam BATUNiga aktiivselt seotud, jagas oma varasemat kogemust, mis ühtis kohtumisega Taani esindajaga. Ta mainis, et taolisi olukordi esines pidevalt, kuna lääne esindajate teadlikkus Baltimaadest oli väga napp. Need esindajad, kes olid rohkem Nõukogude Liiduga kokku puutunud ja seetõttu Baltimaadest teadlikumad, väljendasid aga äärmiselt pessimistlikku hoiakut – kohati isegi nii otsekoheselt, et Baltimaade püsimist Nõukogude Liidu koosseisus peeti enesestmõistetavaks ning küsiti, miks üldsegi BATUN pingutab.⁶¹

1989. aastal puudus Euroopa riikidel ühtne poliitika Baltimaade suhtes. Kolme Balti riigi annekteerimist NSV (Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide) Liitu peeti küll õigusvastaseks, aga takistuseks oli 1975. aasta Helsingi lepe, mis kinnistas Teise maailmasõja järel kujunenud piiride puutumatuse, lisaks lääneriigid pelgasid, et Eesti, Läti ja Leedu taasiseseisvuspüüdlused võivad ohustada Nõukogude Liidus käimas olnud reforme.⁶² Lääs ei tahtnud pingestada suhteid Moskvaga, sest kaalul olid ka tuuma- ja tavarelvastuse kärped.⁶³ 1989. aastal koondus lääne tähelepanu pigem Ida-Euroopas toimunud sündmustele, eriti Ida-Saksamaale, sest kardeti, et Nõukogude Liidu juht Mihhail Gorbatsšov võib kasutada jõudu, et ohjeldada Ida-Saksamaal toimuvaid protsesse.⁶⁴

Euroopa riikide ebamäära hoiakut Baltimaade küsimuses näitas muu hulgas ka Saksamaa ja Prantsusmaa ÜRO kolmanda komitee esindajate teadmatus sellise algatuse olemasolust. Kuna Euroopa riikidel puudus Baltimaade suhtes ühine seisukoht, otsustati selles vallas rohkem pingutada.⁶⁵ Juuli alguses kohtus BATUNi delegatsioon (kuhu kuulus ka Sajūdise juht) Saksamaa Liitvabariigi esindajatega, et taotleda toetust Euroopa Ühenduse avaldusele, mis käsitleks Balti rahvaste enesemääramisõigust. Saksa diplomaat oletas, et kui BATUN pöörduks kõigi Euroopa Ühenduse liikmesriikide poole toetuse saamiseks, oleks tõenäoline, et teema jõuab vähemalt

⁵⁹ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 28.

⁶⁰ Üldkoosoleku protokoll, 11.09.1989, LVA.F2944.US1v.L35, l 19.

⁶¹ Intervjuu Juta Ristsooga, (27.10.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

⁶² Bruno Coppieters, „Four Positions on the Recognition of States in and after the Soviet Union, with Special Reference to Abkhazia.“ *Europe-Asia Studies* 70, nr 6 (2018): 1001.

⁶³ Leonard Geron, „Roads to Baltic Independence.“ *The World Today* 47, nr 8/9 (1991): 137.

⁶⁴ Kristina Spohr Readman, „Between Political Rhetoric and Realpolitik Calculations: Western Diplomacy and the Baltic Independence Struggle in the Cold War Endgame.“ *Cold War History* 6, nr 1 (2006): 10.

⁶⁵ Üldkoosoleku protokoll, 12.01.1989, LVA.F2944.US1v.L35, l 2.

ametlikule arutelule. See viitab sellele, et rahvusvahelises poliitikas ei olnud Baltimaade küsimuses veel leitud kompromissi. Kohtumise juures oli positiivne see, et esindaja oli kursis eelseisva Molotov–Ribbentropi pakti 50. aastapäevaga, tunnistas Saksamaa osavastutust ning mõistis selle pakti olulist rolli Balti taasiseseisvusliikumise rahvusvahelise nähtavuse suurendamisel.⁶⁶

Septembris peetud koosolekul teatas Uldis Blukis, et nad olid ühendust võtnud kõigi 12 Euroopa Ühenduse liikmesriigiga vähemalt kahel korral, mille eesmärk oli julgustada neid riike tõstatama Balti küsimust ÜRO Peaassambleel. Enamik riike ei olnud tollal BATUNi päringutele lõplikku vastust andnud, kuid selge oli see, et Prantsusmaa ei olnud oma Peaassamblee avalduses Balti teemat käsitletud.⁶⁷ Kolmanda komitee Prantsusmaa esindaja oli küll augustis nõustunud toetama, et nende ministeerium teeks Baltimaid puudutava avalduse, millel oleks olnud ka oluline tähtsus, sest Euroopa Ühenduse juhtriigina tuli Prantsusmaal juhtida Peaassamblee avaldusega seotud tööd. Sellest tulenevalt tegeles ka Hugues J. de Dianoux⁶⁸ (BATUNi esindaja, endine Prantsusmaa diplomaat ja Baltikumist huvitatud teadlane)⁶⁹ aktiivselt lobitööga Prantsuse välisministeeriumis, et tagada ametlik toetus Baltimaade taasiseseisvuspüüdlustele. Siiski ei saavutatud soovitud tulemust, sest Prantsuse välisminister eelistas vältida konflikti Nõukogude Liidu juhi Mihhail Gorbatsõviga.⁷⁰

Varasemalt 1989. aasta 17. veebruaril oli BATUNi juhatus kogunenud erakorralisele koosolekule, et arutada Euroopa välisministeeriumidele saadetavat memorandumit. Otsustati rõhutada vajadust jätkata Baltimaade ebaseadusliku annekteerimise mittetunnustamist ja soovitati piirata suhtlust Nõukogude Liidu poolt kehtestatud Balti võimudega ning eelistada kontakte kohalike valitsusväliste organisatsioonidega ning rahvarinnetega.⁷¹ Memorandumist hoolimata jäid Euroopa Ühenduse liikmesriikide välisministeeriumite vastused BATUNi algatustele ebamääraseks, mis viitab Lääne-Euroopa riikide ettevaatlikkusele ja soovile säilitada tasakaalu suhetes Nõukogude Liiduga. Samas täheldasid BATUNi delegaadid, et huvi Balti taasiseseisvumispüüdluste võimalike mõjude vastu Euroopa julgeolekule oli märgatavalt kasvanud

⁶⁶ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 79.

⁶⁷ Üldkoosoleku protokoll, 20.09.1989, LVA.F2944.US1v.L35, l 18.

⁶⁸ *Regaining Independence*, 47.

⁶⁹ *Regaining Independence*, 40.

⁷⁰ *Regaining Independence*, 47.

⁷¹ Üldkoosoleku protokoll, 17.02.1989, LVA.F2944.US1v.L35, l 5.

ehk Balti küsimust käsitleti ka laiemas geopoliitilises kontekstis kui ainult regionaalse probleemina.⁷² Ei ole täpselt teada, kas ja kuidas teised Euroopa esindajad memorandumit kasutasid, kuid on selge, et 1989. aastal ei suutnud Euroopa Ühenduse liikmesriigid Baltimaade küsimuses ühist seisukohta kujundada.⁷³

BATUNi mõju Euroopa Ühenduse tasandil oli 1989. aastal pigem piiratud ja kaudselt tajutav, kuigi BATUN tegutses sihipäraselt, olid liikmesriikide vastused ebamäärased, mis viitab, et BATUN ei suutnud murda Lääne-Euroopa ettevaatlikkust ega panna neid kujundama ühist, konkreetset Balti joont. Samas näitab delegaatide tähelepanek kasvavast huvist Balti taasiseseisvusliikumise mõju vastu Euroopa julgeolekule, et BATUN võis aidata raamistada Balti küsimust geopoliitiliselt olulisemana ja hoida teemat aktuaalsena. Seetõttu BATUNi tegelik panus seisnes tõenäoliselt vähem erinevate riikide veenmises ja rohkem selles, et hoida Balti küsimust arutusel kuni hetkeni, mil rahvusvaheline olukord hakkas soosima Baltimaade taasiseseisvuspüüdlusi.

1.6 Molotovi–Ribbentropi pakti 50. aastapäeva mälestamine ja lääneriikide ebamäärane hoiak

BATUNi augusti alguses toimunud koosolekul pakkus Heino Ainso välja kavandada uudiskirja *Baltic News to the UN*, mis oli suunatud riikide alalistele esindustele ÜROs. See väljaanne oli planeeritud valmima nii, et see jõuaks nendeni õigeaegselt Molotovi–Ribbentropi pakti 50. aastapäevaks. Saadetisele plaaniti lisada ka nimetatud paktiga seotud dokumendid.⁷⁴

BATUNi juhtkonna esindajad Sirje ja Heino Ainso võtsid osa 23. augustil Tallinnas Molotovi–Ribbentropi pakti 50. aastapäeva Baltimaid hõlmavas meeleavaldusest.⁷⁵ Peeti Tallinna Pedagoogilises Instituudis oma erialast ettekannet, kuid suurem osa ajast kulus kohtumistele Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei liikmetega, kelle eestvedamisel korraldati BATUNi teemaline loeng auditooriumis, kuhu tuli umbes 350 kuulajat.⁷⁶ Ajakirjanik Kalle Muuli tegi Sirje ja Heino Ainsoga intervjuu, mille põhjal ilmus koos fotoga artikkel, mis tutvustas BATUNi kui Eesti, Läti ja Leedu pagulaste loodud lobiorganisatsiooni eesmärki hoida Balti küsimust ÜROs nähtaval ja

⁷² Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 80.

⁷³ *Regaining Independence*, 44.

⁷⁴ Üldkoosoleku protokoll, 11.08.1989, l 9.

⁷⁵ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 81.

⁷⁶ *Regaining Independence*, 45.

avaldada rahvusvahelist survet Baltimaade vabastamise nimel, kirjeldades ühtlasi organisatsiooni tegevusviise (märgukirjad, demonstratsioonid, diplomaatilised kanalid), Ainsode tausta ning nende 1989. aasta Tallinna-visitide seotust 23. augusti protestiaktatsioonidega.⁷⁷

Balti kett oli 650 kilomeetri pikkune inimkett Tallinnast Vilniusele, kus osalejaid oli umbes kaks miljonit.⁷⁸ Eesmärk oli nõuda salajaste kokkulepete (MRP) avalikustamist ja nende hukkamõistu. Protestiaktatsiooniga liitusid ja seda toetasid mitmed rühmad eri riikidest ja piirkondadest, nagu Gruusiast, Moldovast, Ukrainast, Valgevenest, Poolast ja Venemaalt, mis näitab ka ettevõtmise laiemat rahvusvahelisust.⁷⁹ Meediakajastuse tõttu ei jäänud see vägivaldne suurüritus ainult kohaliku tähtsusega sündmuseks, sest see jõudis kiiresti ka väljapoole Baltimaad.⁸⁰ Balti kett toimus ajal, mil Nõukogude Liidu poliitiline süsteem oli juba surve all, sest 9. novembril langes Berliini müür⁸¹ ja detsembris tunnistas Nõukogude Liidu Rahvasaadikute Kongress Molotov–Ribbentropi pakti salaprotokollide olemasolu ning kuulutas hääletusega need ebaseaduslikuks ja tühistatuks.⁸²

BATUN tegutses Balti keti ajal sihipäraselt, et suurendada Balti küsimuse rahvusvahelist nähtavust ning luua sidemeid kodumaiste taasiseseisvusjõududega Eestis. Kuna Balti kett pälvis ulatuslikku rahvusvahelist kajastust, võisid ÜRO diplomaadid olla sündmusest rohkem huvitatud ning seetõttu pöörata suuremat tähelepanu ka BATUNi saadetud materjalidele, milles oli Baltimaade püüdlusi toetav sisu. BATUNi varasem diasporaal põhinev esindusroll hakkas aga ammenduma. Kui varem pidi diasporaa rääkima kodumaa eest, siis nüüd tekkis kodumaal endal massiline, nähtav ja moraalselt mõjuv poliitiline hääl. BATUN ei muutunud seejuures üleliigseks, kuid roll oli muutumas, sest senise eestkõnelemise asemel hakati vahendama rahvusvahelises suhtluses eelkõige kodumaal kujunenud seisukohti.

⁷⁷ Kalle Muuli, „BATUNi aktivistid musta lindi päeval Tallinnas“, *Edasi*, nr. 197, 29.08.1989, DIGAR Eesti artiklid, <https://dea.digar.ee/article/edasi/1989/08/29/15> [külastatud 24.02.2026], l 5.

⁷⁸ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 81.

⁷⁹ Jan Lipinsky, „Lithuanians, Estonians, and Latvians: setting the pace for glasnost and perestroika in Soviet historiography.“ *Historia Aperta*, nr 50 (2023): 89.

⁸⁰ Celso Cancela Outeda, „Collective Memory and Baltic States: From the Baltic Way to the Age of Hybrid Threats.“ *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, nr 31 (2025): 120.

⁸¹ Hans-Hermann Hertle, „The Fall of the Wall: The Unintended Self-Dissolution of East Germany’s Ruling Regime.“ *Cold War International History Project Bulletin*, nr 12/13 (2001): 131.

⁸² Daina S. Eglitis; Laura Ardava, „The Politics of Memory: Remembering the Baltic Way 20 Years after 1989.“ *Europe-Asia Studies* 64, nr 6 (2012): 1042.

Hoolimata baltlaste suurtest meeleavaldustest puudus lääneriikidel jätkuvalt ühine seisukoht Baltimaade suhtes.⁸³ William Hough (jurist, BATUNi delegaat ja juhatuse õigusnõunik)⁸⁴ oli üllatunud, et USA ei osutanud Baltimaadele otsesemat toetust Balti keti ajal.⁸⁵ Lääne ettevaatlikkust näitas ka asjaolu, et BATUNi katsed tuua Balti küsimus Euroopa Ühenduse kaudu ÜRO Peaassamblee või kolmanda komitee päevakorda ei olnud seni õnnestunud. Selle taustal kaaluti BATUNis võimalusi, kuidas intensiivistada pingutusi, et suunata välisministeeriume tõstatama Balti küsimust ÜRO Inimõiguste Komisjonis Genfis. Ameerika Ühendriikide jätkuvat toetust balti rahvaste enesemääramisõigusele ning vastuseisu Nõukogude Liidu võimalikule jõukasutusele Baltikumis nähti BATUNis olulise argumendina edasistes kõnelustes ÜRO ja Euroopa riikide esindajatega.⁸⁶

Ameerika Ühendriikide lähenemine oli teadlikult ettevaatlik, muutusi küll püüti pisut suunata USA huvidele sobivas suunas, kuid ilma suure žestita, näiteks president Bushi 1989. aasta visiidid Poolasse ja Ungarisse olid vaoshoitud ning rõhutasid pigem aeglaseid muutusi kui järske ja radikaalseid.⁸⁷ Ida-Euroopas toimunud revolutsioonide tõttu tekkis Bushil vajadus hoopis Gorbatšovile avaldada poliitilist toetust.⁸⁸ Seega USA toetas muutusi, kuid mitte iga hinnaga ega mitte viisil, mis oleks võinud ohustada suhteid Gorbatšoviga või Ida-Euroopa stabiilsust.

Läänderiikide toetus Balti küsimusele jäi 1989. aastal praktilises poliitikas piiratuks, sest puudus valmisolek astuda jõulisemaid diplomaatilisi samme. USA hoiak jäi küll järjekindlaks ning BATUN pidas Ameerika jätkuvat toetust oluliseks argumendiks, kuid tegelikus tegutsemises domineeris ettevaatlikkus. Arvestades, kui palju lobitööd BATUN tegi, ei piiranud organisatsiooni tegevust niivõrd teabe puudus kui riikide poliitiliste huvide ülekaal. Kui takistuseks oleks olnud vähene informeeritus, oleksid täiendavad märgukirjad ja visiidid võinud aidata seisukohti muuta. Tegelikuses eelistasid ka hästi informeeritud riigid hoiduda sammudest, mis oleksid võinud Moskvat ärritada.

⁸³ Üldkoosoleku protokoll, 20.09.1989, l 18.

⁸⁴ *Regaining Independence*, 40.

⁸⁵ Üldkoosoleku protokoll, 20.09.1989, l 18.

⁸⁶ Üldkoosoleku protokoll, 28.11.1989, LVA.F2944.US1v.L35, l 30.

⁸⁷ Olavi Arens, „United States policy toward Estonia and the Baltic states 1918–1920 and 1989–1991.“ Ajalooline Ajakiri, nr 3/4 (157/158) (2016): 356.

⁸⁸ Arens, „United States policy toward Estonia and the Baltic states 1918–1920 and 1989–1991.“, 357.

2. BALTIMAADE ÜLEMINEKUPERIOOD 1990. AASTAL JA BATUNi VAHENDUSTEGEVUSE LAIENEMINE

2.1 Balti koostöö ja BATUNi vahendusdiplomaatia

1990. aasta veebruaris toimusid Leedu NSV Ülemnõukogu valimised, kus enamuse võitsid taasiseseisvusmeelsed kandidaadid. Valimisprogrammis rõhutati Leedu suveräänsust ja samuti peeti oluliseks majandussuhete taastamist rahvusvaheliste kokkulepete alusel ning juba 11. märtsil kuulutati Ülemnõukogu otsusega iseseisvus ametlikult taastatuks.⁸⁹ Eesti Ülemnõukogu kinnitas 30. märtsil vastu võetud resolutsioonis, et Eesti Vabariigi *de jure* järjepidevus on säilinud ning iseseisvust ei ole õiguslikult tühistatud. 4. mail võeti Läti NSVs vastu otsus, et riigi õiguslik järjepidevus tuleb taas siduda 1922. aasta põhiseadusega.⁹⁰

BATUN suurendas oma vahendaja rolli Baltikumi esindajate ja rahvusvahelise kogukonna vahel. Kui Leedu Ülemnõukogu kuulutas iseseisvuse taastamise, reageeris BATUN väga operatiivselt. Leedu valitsuse üleskutsed saadeti BATUNi poolt faksiga kiiresti ÜRO esindustele edasi, siis järgnesid delegatsioonide külaskäigud ja telefonikõned, mille eesmärk oli koguda Leedule toetust ja anda diplomaatidele lisainfot. Sama oluline oli see, et BATUN kogus ÜRO esindustelt vastuseid, arvamusi ja ettepanekuid ning edastas need tagasi Leetu. BATUN oli sisuliselt lüli ÜRO kogukonna ja uue Leedu valitsuse vahel, ja väidetavalt mõne riigi puhul koguni ainsa suhtluskanalina Leedu ning selle riigi välisministeeriumi vahel. Kui Eesti ja Läti ka kuulutasid taasiseseisvumise kavatsuse, teavitas BATUN ÜRO liikmesriike kõigist neist deklaratsioonidest. Samal ajal hakkas BATUN otsima Balti valitsustele vajalikku teavet ja poliitilist tuge ning seda koostööd hõlbustasid varasemad kontaktid taasiseseisvumise toetajatega, kellest olid saanud uute valitsuste esindajad.⁹¹

Kohtuti Leedu ja Eesti välisministritega (Algirdas Saudargasega 16. juulil ning Lennart Merega 22. ja 23. juulil) ning BATUN seadis ÜRO-visiitide eesmärgiks Euroopa ja lääneriikide toetuse

⁸⁹ Ramūnas Vilpišauskas, „Lithuania’s Double Transition after the Re-Establishment of Independence in 1990: Coping with Uncertainty Domestically and Externally.“ *Oxford Review of Economic Policy* 30, nr 2 (2014): 226.

⁹⁰ Lilija Alijeva, „Left Behind? A Critical Study of the Russian-Speaking Minority Rights to Citizenship and Language in the Post-Soviet Baltic States. Lessons from Nationalising Language Policies.“ *International Journal on Minority and Group Rights* 24, nr 4 (2017): 499.

⁹¹ *Regaining Independence*, 51.

saavutamise, et tagada Baltimaade ja Nõukogude Liidu vaheliste vastastikku lugupidavate ja õiglastel alustel toimuvate läbirääkimiste vajaduse tunnustamine, lähtudes Balti rahvaste enesemääramisõigusest.⁹² Oktoobris hindas Margers Pinnis Balti välisministrite visiitide üldpilti positiivsena, kuna BATUN sai koostööd teha kahe ministriga ning õppis paremini tundma nende tööviise. Samas toodi esile ka negatiivne aspekt – Leedu välisministri Algirdas Saudargasega puudus sisuline koostöö. Saudargast mõjutas peamiselt Leedu organisatsioon VLIK (*Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas*), mistõttu teised Leedut puudutavad organisatsioonid jäid otsesest suhtlusest kõrvale. William Houghi hinnangul oli kohtumine Leedu välisministri Algirdas Saudargasega ebarahuldav, sest see leidis aset hotellitoas ajal, mil minister pakkis asju, ehk Saudargas ei näidanud BATUNi vastu sisulist huvi. Sarnase kogemuse sai ka delegaat Claudia Luecke reisil⁹³ Leningradi, Vilniusesse ja Riiga, mainides, et välisministril ei olnud aega kohtumiseks. Juhuslik kohtumine Landsbergise kabineti eesruumis tekitas Saudargases ilmselget ebamugavust ning BATUNi koostööettepanekut sisaldava kirjaga ta ei tutvunud, põhjendades seda koormava vajadusega tõlkida ingliskeelne tekst. BATUNile jäi mulje, et Leedu välisminister Algirdas Saudargas ei omistanud organisatsioonile erilist tähtsust. Lisaks mainiti, et peale VLIKi ümbritsesid teda nõunikud, kes ei pidanud Balti koostööd vajalikuks, sest nad käsitlesid Leedu probleeme eraldiseisvatena, mitte kogu Balti regiooni ühiste muredena.⁹⁴

VLIK ei olnud kuigi altis teiste pagulasorganisatsioonidega koostööd tegema, sest ta püüdis kujundada end kogu Leedu pagulaskogukonna keskse esindajana. Näiteks VLIK püüdis 1953. aastal võtta Leedu pagulaspoliitika juhtrolli enda kätte. Organisatsioon survestas endist Leedu välisministrit Stasys Lozoraitist Bonni esindaja küsimuses järele andma ning oli valmis temast mööda minnes esitama oma kandidaadi. Selle taga oli soov nõrgestada Lozoraitise autoriteeti, et koondada paguluses toimuv diplomaatiline ning poliitiline tegevus VLIKi kontrolli alla.⁹⁵ Erinevalt teistest Leedu organisatsioonidest ei toetanud VLIK otseselt ka BATUNi.⁹⁶ Urmas Wompa (värbas uusi liikmeid ning täitis haldus- ja rahandusvaldkonnas aseesimehe ülesandeid)⁹⁷ sõnul oli leedulaste osalemine BATUNis alati kõige nõrgem nii Ameerika Ühendriikides kui ka

⁹² Uldis Bluķise kirja mustand BATUNi delegaatidele ÜROs, 05.08.1990, LVA.F2944.US1v.L35, l 89.

⁹³ Üldkoosoleku protokoll, 12.10.1990, LVA.F2944.US1v.L35, l 92.

⁹⁴ Üldkoosoleku protokoll, 12.10.1990, l 92 opposing page (edaspidi op).

⁹⁵ Jonathan H. L'Hommedieu, *Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948–1960*. Doktoritöö. (Turu: Turu Ülikool, 2011), 172.

⁹⁶ *Overview of BATUN in History*, 6.

⁹⁷ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 29.

Leedus, olgu siis tegemist annetuste, kvalifitseeritud juhatuse liikmete leidmise, Genfi külastuste või muu sellisega.⁹⁸ Dzintra Bungsi (üks BATUNi asutajatest, endine juhatuse liige)⁹⁹ sõnul pidas VLIK end kõige „leedulikumaks“ ning Leedule kõige ustavamaks organisatsiooniks, seega nende lähenemine oli mõnevõrra kitsarinnaline. Näiteks ei olnud VLIK ka 1965. aasta Balti meeleavalduse toetajate seas.¹⁰⁰

Algirdas Saudargase puhul oli võimalik, et talle tundus Poola sümpaatsem, arvestades, et 1997. aastal nimetas ta Balti ühtsuse ideed iganenud käsitluseks ning tõi esile, et Leedule oli Poola geopoliitiliselt olulisem.¹⁰¹ Kuigi 1990. aastal New Yorgis toimunud CSCE konverentsil käsitles Algirdas Saudargas koos Jānis Jurkānsiga ja Lennart Merega Baltimaade küsimust ühtsena.¹⁰² Sirje Okas Ainso kogemuse järgi ei olnud just Saudargas BATUNiga kuigi koostööaldis, sest samal ajal sujus koostöö teiste leedulastega hästi. BATUN kutsus Saudargast ka Genfi ja New Yorki, kuid ta ei ilmunud kohale. S. Okas Ainso arvab, et ta kas ei usaldanud BATUNi või üleüldse välisbaltlasi, kuid sellest ei olnud suuremaid tagajärgi Baltimaadega suhtlemisel.¹⁰³ Dzintra Bungsi kogemusel oli Saudargas vankumatu leedulane ehk tema jaoks oli alati esikohal Leedu – ja ainult Leedu. Samas on raske öelda, kas probleem oli otseselt BATUNiga seotud või pigem sellega, et leedulased soovisid olla taasiseseisvumises esimesed.¹⁰⁴

Seega BATUN püüdis 1990. aastal oma rolli Balti esindajate ja rahvusvahelise kogukonna vahel selgelt tugevdada ning luua toimiv koostöö. Organisatsiooni mõju jäi aga Leedus piiratumaks, kuna VLIKi domineeriv roll ja Algirdas Saudargase vähene huvi takistasid koostöö kujunemist. BATUNi legitiimsus ei olnud nende jaoks iseenesestmõistetav. BATUN võis pidada end kogu Baltimaa kasulikuks vahendajaks ÜRO suunal, aga Saudargase ja VLIKi juhtum näitab, et vähemalt osa Leedu poliitilisest ja pagulaseliidist ei käsitanud BATUNi oma loomuliku partnerina. Sellest hoolimata ei halvanud see BATUNi laiemat tegevust, sest koostöö teiste Balti partneritega jätkus ning organisatsioon jäi oluliseks vahendajaks Balti küsimuse hoidmisel rahvusvahelisel areenil.

⁹⁸ Intervjuu Urmas Wompaga, (20.11.2025), märkmed autori valduses.

⁹⁹ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 28.

¹⁰⁰ Intervjuu Dzintra Bungsi, (23.11.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

¹⁰¹ Martin Boiko, „Baltic and Balts: On the History of Notions and the Question of Baltic Regionalism.“ *The World of Music* 44, nr 3 (2002): 11.

¹⁰² *Garsas*, nr 10 (detsember 1990), vol 73, l 7.

¹⁰³ Intervjuu Sirje Okas Ainsoga, (13.10.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

¹⁰⁴ Intervjuu Dzintra Bungsi, (23.11.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

1990. aasta üks huvitavamaid BATUNi tegevussuundi oli uute Balti diplomaatide ja ametnike väljaõppe korraldamine. Selleks loodi kontakte UNITARiga (*United Nations Institute for Training and Research*). BATUNis vedas seda algatust alguses Nancy Umbrazas ning aasta lõpus kinnitas UNITARi direktor Umbrazasele, et Balti tudengitele¹⁰⁵ võimaldatakse stipendiume USA ülikoolides ja ta hankis Leedu presidendile diplomaatide käsiraamatu.¹⁰⁶

1. mail 1990 otsustas juhatus, et suveks laiendatakse praktikakohti kahele, neist üks oli Baltimaadest tulijale. Lõpuks võeti praktikale Haroldas Subacius, kelle nimetas BATUNi kutse peale Leedu valitsus. Praktika aja jooksul tegi ta 12 külaskäiku 11 erinevasse Euroopa ÜRO esindusse, püüdis tulutult saada kohtumisi kolme mitte-Euroopa diplomaadiga, sai juhendust kahelt Euroopa diplomaadilt ja ühelt UNITARi esindajalt ning aitas BATUNil koostada ajaloolist ülevaadet ÜRO esinduste külastustest, teha tõlkeid leedu keelest ja viia kontori tööd arvutisse. Pärast praktikat asus Haroldas Subacius tööle Leedu Ülemnõukogu pressibüroos.¹⁰⁷

Septembris kohtusid BATUNi juhatusega Eesti ja Läti välisministrid ning soovisid, et BATUN esindaks Balti Riikide Nõukogu ÜROs. Kuigi taheti pakkumist vastu võtta, jõuti järeldusele, et BATUN ei saa sellist kokkulepet sõlmida, sest siis oleks BATUN pidanud end registreerima välisriigi esindajana ehk organisatsioon kaotaks oma maksuvaba staatuse. Organisatsiooni enda tegutsemisruumi piiras tema õiguslik staatus USA mittetulundusühinguna. Selle asemel kavatseti jätkata tulevaste Balti diplomaatide koolitamisega.¹⁰⁸

Kõik see näitab, et lisaks välissõnumite levitamisele tegeles BATUN 1990. aastal ka diplomaatilise suutlikkuse arendamisega Baltimaades, ehkki nende plaanide praktiline mõju, kui vaadata plaanide ulatust, jäi tagasihoidlikuks.

2.2 ÜRO Inimõiguste Komisjoni 46. istungjärg

BATUN alustas juba aasta varem 1990. aastal Genfis toimuvaks ÜRO Inimõiguste Komisjoni 46. istungjärguks ettevalmistusi. BATUN pidas oluliseks, et Genfis oleksid kohal päris Baltikumi inimesed, mitte ainult diasporaa esindajad.¹⁰⁹ Seda põhjendati sellega, et nii saadakse ka suurem

¹⁰⁵ *Regaining Independence*, 41.

¹⁰⁶ *Regaining Independence*, 42.

¹⁰⁷ *ibid.*[em]

¹⁰⁸ Üldkoosoleku protokoll, 12.10.1990, l 93.

¹⁰⁹ Üldkoosoleku protokoll, 11.08.1989, l 8.

pressitähelepanu.¹¹⁰ 1989. aasta oktoobris toimunud koosolekul arvati, et kuna Baltikumis ei olnud tol hetkel kuigi palju jõhkraid individuaalseid inimõiguste rikkumisi, tuleks Genfis rõhutada enesemääramisõigust ning seda, et sellise enesemääramise ilmingute vastu ei tohi kasutada jõudu.¹¹¹

ÜRO Inimõiguste Komisjoni 46. istungjärk oli BATUNi jaoks märgiline, sest siis osales BATUNi iga-aastasel Inimõiguste Komisjoni visiidil esimest ja ühtlasi viimast korda otse okupeeritud Baltimaadest tulnud poliitikud. Kuid pärast seda muutus Baltimaades olukord kiiresti, nii et edaspidi läks töö juba rohkem üle Balti valitsuste enda diplomaatialele, mitte BATUNi iga-aastase lobivisiidi formaadis.¹¹²

Genfi delegatsioon koosnes mitmest inimesest ja viibis kohal eri aegadel 1990. aasta jaanuari lõpust veebruari alguseni. Nende seas olid BATUNi enda inimesed Charles, Wompa ja Luedig, samuti Mari-Ann Rikken, Tunne Kelam¹¹³ ja Jānis Freimanis. Eestlased tegutsesid seal koordineeritud rühmana ning igaüks neist tegi 10–16 külastust, Freimanis tegi lobitööd aga üksinda.¹¹⁴ 1990. aasta sündmuste ajaks oli Mari-Ann Rikken asepresident organisatsioonis Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides aastatel 1986–1992,¹¹⁵ Tunne Kelam oli ajaloolane, toimetaja ja üks Eesti taasiseseisvusliikumise keskseid tegelasi,¹¹⁶ Jānis Freimanis oli läti teadlane ning kuulus Läti Rahvarinde asutajate sekka.¹¹⁷

ÜRO Inimõiguste Komisjoni liikmed ja vaatlajariigid suhtusid Balti küsimusse varasemast sümpaatsemalt ja teadlikumalt, kuigi tundsid muret perestroika, piirkonna majandusliku elujõulisuse, vähemuste kaitse, valimiste aususe ja vägivallaohu pärast, tunnustades samas Balti arengute rahumeelsust.¹¹⁸

Oluline oli ka see, et BATUN üritas delegaatidelt saada avalikke seisukohti Balti küsimuse kohta. Enamik jäi ettevaatlikuks ja ütles vaid, et teema edastatakse välisministeeriumile. Eranditeks olid

¹¹⁰ Üldkoosoleku protokoll, 28.12.1989, LVA.F2944.US1v.L35, l 34.

¹¹¹ Üldkoosoleku protokoll, 24.10.1989, LVA.F2944.US1v.L35, l 26 op.

¹¹² *Regaining Independence*, 43.

¹¹³ *Regaining Independence*, 49.

¹¹⁴ *Regaining Independence*, 50.

¹¹⁵ „Mari-Ann Kelam,” *International Centre for Defence and Security*, <https://icds.ee/en/author/mari-ann-kelam/> [külastatud 11.04.2026].

¹¹⁶ „Tunne Kelam,” *Demokraatlik liikumine*, <https://demokraatlikliikumine.ee/tunne-kelam/> [külastatud 11.04.2026].

¹¹⁷ „Jānis Freimanis,” *Latvian Academy of Sciences*, <http://ww3.lza.lv/scientists/freimanisj.htm> [külastatud 11.04.2026].

¹¹⁸ *Regaining Independence*, 50.

USA, kes tegi oma tavapärase Balti küsimuse avalduse enesemääramise punktis, ning prantslane, kes oli valmis töötama selle nimel, et Euroopa Ühendus võtaks Balti küsimuses seisukoha. Peale nende oli ka NSVL (Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit) avaldanud toetust balti rahvaste õigusele enesemääramisele.¹¹⁹

Aktiivsus ei piirdunud ainult diplomaatidega, sest BATUN tegeles Genfis ka meediaga ja valitsusväliste organisatsioonidega. Nad korraldasid umbes kahekümne ajakirjanikuga pressikohtumise, kus peamiselt kõnelesid Rikken, Kelam ja Wompa, mille tulemuseks oli kajastus kahes Genfi ajalehes, teade Prantsuse uudisteagentuurides ja intervjuud meedias. Samal ajal keskendus Charles kontaktidele valitsusvälistes organisatsioonides ja osales nende töötubades.¹²⁰

Seega ÜRO Inimõiguste Komisjoni 46. istungjärgul selgitati jätkuvalt Baltimaade olukorda ja võimalik, et diplomaatide muredele vastates hajutati ka nende kõhklusid ning aidati neil mõista, miks Balti enesemääramine on ühtaegu legitiimne ja praktiliselt teostatav. BATUN tegutses ka soodsal hetkel, mil vähemalt poliitiline sõnastus hakkas muutuma ja rahvusvaheliseks mõjutamiseks tekkis senisest rohkem võimalusi, ning püüdis selle najal kujundada laiemat toetusvõrgustikku, mis ulatuks kaugemale ühest istungjärgust.

2.3 Balti küsimuse tõus globaalsetele areenidele

Märtsis oli ÜRO Inimõiguste Komisjoni istungil täheldanud Paul Luedig BATUNi esindajana,¹²¹ et nii Euroopa Ühenduse riigid kui ka juba iseseisvunud Ida-Euroopa riikide delegaadid suhtusid Baltimaade enesemääramisõigusesse positiivselt ja avaldasid sellele tugevat toetust. Huvitaval kombel väljendasid Balti küsimuse vastu suurt huvi ka mõned väljaspool Euroopat asuvad riigid, näiteks Jaapan, Keenia ja Lõuna-Ameerika riigid, mis omakorda näitab, et Balti püüdlused hakkasid jõudma ka globaalsele tasandile. Kuigi Sirje Ainso aruandes ilmnes, et mitte-lääneriikide seas laiem toetus ja huvi oli siiski tagasihoidlik, näiteks 25 riigile saadetud kirjadest vastas vaid Uus-Meremaa, mida võib küll pidada ka laiendatud Lääne osaks. Uldis Bluķis rõhutas vajadust

¹¹⁹ *ibid.*[em]

¹²⁰ *ibid.*[em]

¹²¹ Üldkoosoleku protokoll, 02.03.1990, LVA.F2944.US1v.L35, l 45.

hoida pidevat kontakti nii Lääne- kui ka Ida-Euroopa riikidega, mis võib vihjata BATUNi soovile tagada eelkõige lähiümbruses tugeva toetuse Baltimaade enesemääramispüüdlustele.¹²²

Toetus Baltimaade püüdlustele ei olnud nii must-valge, nagu Paul Luedigi märtsis avaldatud kogemuse põhjal võis oletada, sest pärast Leedu taasiseseisvuse välja kuulutamist 11. märtsil väljendas Prantsusmaa küll sellele moraalset toetust, aga samal ajal püüdis Prantsusmaa siiski säilitada ettevaatliku tasakaalu, hoides korras ka oma suhteid Moskvaga.¹²³ Aprillis soovitasid Prantsusmaa ja Saksamaa Leedu presidendil Vytautas Landsbergisel taasiseseisvusdeklaratsiooni ajutiselt peatada. Nende eesmärk oli luua soodsamad tingimused läbirääkimisteks Nõukogude Liiduga.¹²⁴

Lääne sümboolset toetust ja huvi Baltimaade vastu suurendasid laiemad protsessid Euroopas. Saksa Demokraatliku Vabariigi (mitteametlikult Ida-Saksamaa) lagunemine kiirendas ka kommunistlike režiimide lagunemist Kesk- ja Ida-Euroopas.¹²⁵ 1990. aasta novembris heaks kiidetud Uue Euroopa Pariisi harta peegeldas toonast usku, et Euroopa liigub liberaalsema korra suunas, kus vastasseis asendub koostööga ning rahvusvähemuste õiguste kaitse muutub Euroopa julgeoleku ja demokraatia üheks keskseks põhimõtteks.¹²⁶ Harta käsitles rahvusvähemuste enesemääramist kui olulist õigust, kuid rõhutas, et selle teostamine peab toimuma rahvusvahelise õiguse raamides ja arvestama ka riikide piiride ning territoriaalse terviklikkusega.¹²⁷

BATUNi diplomaatiline töö seisis keerulise väljakutse ees. Rahvusvahelise toetuse suurendamine Baltimaadele olukorras, kus Nõukogude Liit oli ebastabiilne, oli hädavajalik. See nõudis palju veenmist ja üks moodus, mida BATUN kasutas, oli tähelepanu pööramine asjaolule, et Baltimaades oli noortel sundajateenistus, mis oli vastuolus Genfi konventsiooni sätetega.¹²⁸

¹²² Üldkoosoleku protokoll, 02.03.1990, l 45 op.

¹²³ Akvilė Kabašinskaitė, „French Policy Towards Lithuania 1987–1991.“ *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 33, nr 1 (2022): 85.

¹²⁴ Una Bergmane; Louis Clerc, „Beyond ‘caution, pragmatism and cynicism’? France’s relations with the Eastern Baltic in times of crisis (1918–1922; 1988–1992)“, *Ajalooline Ajakiri*, nr 3/4 (157/158) (2016): 391.

¹²⁵ „Geopolitical upheavals in Europe after 1989 – Full text“, CVCE, https://www.cvce.eu/en/obj/geopolitical_upheavals_in_europe_after_1989_full_text-en-073dc145-b774-4901-8920-5f95cb8e0192.html [külastatud 23.02.2026], 5.

¹²⁶ Andreas Schädel, „Here to Stay! Embedding Nationalism in an Inclusive European Framework of Peace.“ *Sicherheit Und Frieden (S+F) / Security and Peace* 37, nr 3 (2019): 110.

¹²⁷ Schädel, „Here to Stay! Embedding Nationalism in an Inclusive European Framework of Peace.“, 111.

¹²⁸ Üldkoosoleku protokoll, 09.08.1990, LVA.F2944.US1v.L35, l 86.

Heino Ainso kohtumisel Itaalia ÜRO esindajaga selgus, et viimane ei olnud eriti vastuvõtlik Balti küsimuse tõstatamisele ÜRO Peaassambleel, pidades sellist algatust ebaotstarbekaks ja võimalikult kahjulikuks. Põhjusel, et see kohtumine ei olnud tulemuslik, tekkis vajadus töötada välja tugevamad ja sisulisemad argumendid, et tulevikus paremini vastata sarnastele seisukohtadele, mida võisid väljendada ka teised esinduste ametnikud ÜROs.¹²⁹ Samuti rõhutati, et Itaalia avaldus Peaassamblee istungil oleks Baltimaade jaoks märkimisväärse tähtsusega, kuna Itaalia oli Euroopa Ühenduse eesistujariik ehk tema ametlik seisukoht esindaks kogu ühenduse positsiooni.¹³⁰ Septembris tegi küll Itaalia välisminister ÜRO Peaassambleel Euroopa Ühendust esindava avalduse Baltimaade olukorra kohta, kuid see jäi väga tagasihoidlikuks, rõhutades peamiselt dialoogi vajadust.¹³¹

Itaalia käsitles Baltimaid samuti ka ÜRO kolmanda komitee istungil, kuid korraliti vaid Euroopa Ühenduse seniseid seisukohti Balti küsimuses ega esitatud midagi uut. Probleemiks oli ka see, et tegemist ei olnud peaministri ettekandega ÜRO Peaassambleel, seega kõnel oli vähem kaalu.¹³² Balti küsimus jõudis küll ÜROs kõrgetasemelisse arutellu, kuid selle mõju oli tõenäoliselt piiratud. Kuna korraliti vaid seniseid sõnastusi ega pakutud uusi seisukohti, oli see pigem olemasoleva suhtumise kinnitamine kui muutus poliitilises suunas või uus initsiatiiv, seega oli tegu sümboolse avaldusega.

Baltimaade staatuse küsimuses mängis kesksel rolli ka *de jure* tunnustamine, mis mõjutas riikide valmisolekut ametlikeks kontaktideks. Näiteks BATUNil ei toimunud kohtumist Türgi ÜRO esindajaga, sest Türgi ei soovinud ametlikku kontakti luua organisatsioonidega, mis esindasid rahvaid või riike, kelle iseseisvust ei tunnustatud. Samas ei katkestatud suhtlust täielikult, sest Türgi avaldas huvi BATUNi edastatud teabe ja materjalide vastu.¹³³

Eesti, Läti ja Leedu ei saanud loota 1990. aastal lääne otsesele abile, kuid lääneriikide huvi ja kasvav teadlikkus viitas sellele, et nad jälgisid arenguid tähelepanelikult. Uldis Blukis teatas, et kohtumistel Prantsusmaa, Suurbritannia ja Kreeka diplomaatidega rõhutati, et Baltimaade taasiseseisvuse saavutamine sõltub eelkõige nende endi pingutustest ning lääneriikidelt ei saa

¹²⁹ Üldkoosoleku protokoll, 09.08.1990, l 85.

¹³⁰ Üldkoosoleku protokoll, 09.08.1990, l 85 op.

¹³¹ *Regaining Independence*, 54.

¹³² Üldkoosoleku protokoll, 12.10.1990, l 93.

¹³³ Üldkoosoleku protokoll, 01.05.1990, LVA.F2944.US1v.L35, l 56.

selles osas otsest sekkumist oodata. BATUNile tehti ettepanek hoida ÜRO sekretariaati ja sealseid riikide esindusi Baltimaades toimuvaga kursis, samuti väljendati suurt huvi kirjalike materjalide vastu, mida nad saaksid edastada oma riikide välisministeeriumidele, et tagada nende informeeritus piirkonna poliitilisest olukorrast.¹³⁴

1990. aastal oli BATUNi peamine ülesanne tegutseda Balti küsimuse diplomaatilise ettevalmistajana, hoida teema ÜRO ja riikide esinduste tähelepanu all, varustada diplomaate informatsiooniga ning tugevdada Balti taasiseseisvuspüüdluste legitiimsust. BATUN oli vajalik partner, sest suudeti toota ja levitada teavet, mille vastu tunti ka huvi ja mida diplomaatilised esindused said edasi saata oma välisministeeriumidele. Arvestades, et mitmed riikide esindused tundsid BATUNi materjalide vastu huvi, võis organisatsioon nende levitamise kaudu mõjutada diplomaatide arusaamu Baltimaade olukorrast ning kujundada esindustes Balti püüdluste suhtes toetavamaid hoiakuid.

2.4 BATUNi suhted Poola ja Ungari esindustega Balti küsimuses

BATUNil ilmneseid raskusi suhtluses Poola ja Ungari ÜRO esindustega, kus teatud ametnikud, kes olid jäänud ametisse varasematest režiimidest, ei soovinud organisatsiooniga kontakti luua. Näiteks oli konflikt Poola esinduse ametnikuga, mis lõppes telefonikõne katkestamisega tolle ametniku poolt. Siiski ei tohiks Poola puhul järeldada üksnes tõrksust, sest ametiühing Solidaarsus toetas nii Leedu taasiseseisvusliikumist Sajūdist kui ka sealset vastloodud valitsust.¹³⁵ Samuti ei olnud ÜRO Inimõiguste Komisjoni istungil Poola delegaadi reaktsioon Baltimaade enesemääramisõiguse küsimuses positiivne, millest aga BATUN teavitas üht Poola ülemkoja liiget, kes oli toiminust häiritud ning kavatses asja lähemalt uurida.¹³⁶

Poola ja Ungari Balti-suunalise tegevuse taust 1990. aastal näitab, milliste piirangute ja prioriteetide raames nende toetus Baltimaadele kujunes. 1990. aastal hakkas Poola välispoliitika kujundamisel esile tõusma „kahe rõõpa“ lähenemine ida suunal, mis eristas suhtlemist Nõukogude Liiduga ja eraldi selle liiduvabariikidega.¹³⁷ Viimaste puhul kavatseti hoida sidemeid eeskätt

¹³⁴ Üldkoosoleku protokoll, 17.01.1990, l 41.

¹³⁵ Üldkoosoleku protokoll, 30.03.1990, LVA.F2944.US1v.L35, l 53.

¹³⁶ Üldkoosoleku protokoll, 02.03.1990, l 45 op.

¹³⁷ Stephen R. Burant, „International Relations in a Regional Context: Poland and Its Eastern Neighbours--Lithuania, Belarus, Ukraine.“ *Europe-Asia Studies* 45, nr 3 (1993): 405.

Leedu ja Ukrainaga. Selle lähenemise taga oli arusaam, et naaberriikide iseseisvus tugevdab ka Poola enda julgeolekut ja sõltumatust.¹³⁸

Pärast 1989. aasta muutusi seadis Ungari oma peamisteks välispoliitilisteks eesmärkideks liitumise Euro-Atlandi struktuuridega, heade suhete hoidmise naaberriikidega ning välismaal elavate ungari vähemuste toetamise.¹³⁹ Baltimaad tundsid aktiivselt huvi kontaktide loomise vastu Ungariga. Ungari rõhutas rahvaste enesemääramisõigust, kuid nende positsioon oli ettevaatlik. Baltimaad taotlesid infobüroosid, ent Gorbatsšov eelistas, et see toimuks Nõukogude Liidu kaudu ja aeglaselt, mida Ungari ka arvesse võttis ning 1990. aastal Baltimaadega ametlikke diplomaatilisi suhteid ei loonud.¹⁴⁰ Ungari tahtis oma välispoliitikaga soodustada Varssavi pakti lõppu ja NSV vägede lahkumist, samal ajal arvestades ka NSV Liidu julgeolekuhuvidega ja toetades sealseid reformimeelseid juhte.¹⁴¹

Seega Ungari ja Poola välispoliitika lähtus eelkõige nende endi huvidest ehk Baltimaade toetamine oli piiratud, mis seletab BATUNi keerulisi momente Poola ja Ungari esindustega.

¹³⁸ Grzegorz Gromadzki; Raimundas Lopata; Kristi Raik, *Friends or Family? Finnish, Lithuanian and Polish perspectives on the EU's policy towards Ukraine, Belarus and Moldova*. FIIA Report 12/2005. (Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs, 2005), 30.

¹³⁹ András Rácz, „A Limited Priority: Hungary and the Eastern Neighbourhood.“ *Perspectives* 19, nr 2 (2011): 147.

¹⁴⁰ János Sáringer, „Mosaics from the Hungarian-Soviet and Hungarian-Russian diplomatic relations between 1990 and 1992.“ *Évkönyv* XVI, nr 1 (2021): 178.

¹⁴¹ Sáringer, „Mosaics from the Hungarian-Soviet and Hungarian-Russian diplomatic relations between 1990 and 1992.“, 174.

3. BATUNI TEGEVUSED BALTI KRIISI JA AUGUSTIPUTŠI AJAL 1991. AASTAL

3.1 Balti kriis

1991. aasta jaanuaris saatis Moskva Leetu väeüksusi ning Gorbatšov ähvardas kehtestada otsese keskvõimu kontrolli, nõudes Nõukogude Liidu ja Leedu NSV põhiseaduste täielikku taastamist ning põhiseadusvastaste otsuste tühistamist.¹⁴² 13. jaanuari varahommikul rünnati soomukitega tele- ja raadiokeskust ning teletorni, mida inimesed püüdsid kaitsta. Rünnaku käigus hukkus 13 tsiviilisikut ning sadu inimesi sai vigastada. Seejärel teatati, et võim on üle võetud, kehtestatakse komandanditund ja Vilniuses määratakse sõjaline juhtimine.¹⁴³

Jaanuari keskel suurenes surve ka Lätis, kui Nõukogude sõjaväeringkonna juht nõudis, et valitsus alluks NSVL seadustele. Peagi teatas Moskva-meelne komitee, et on valmis ajutiselt riigis võimu üle võtma. Samal ajal eskaleerus vägivald, eriüksused ründasid Riias barrikaadideks kasutatud tsiviilsõidukeid ja 20. jaanuaril tungisid NSV üksused Läti siseministeeriumisse, mille tagajärjel hukkus neli inimest ja mitmed said vigastada.¹⁴⁴

Põhjuseel, et BATUNil oli otsene ühendus Baltimaadega, said nad kohe sündmustest teada ja hakkasid sealt tulevaid dokumente edastama ÜRO esindustesse.¹⁴⁵ W. Hough ja Vilniuse Ülikooli õigusteadlane Linas Kochinskas kohtusid Poola suursaadikuga, kes kinnitas toetust Leedule ja pakkus vajadusel hoonet Varssavis. Ungari esindaja suhtumine oli samuti positiivne, kuid ettevaatlikum, ent ta kinnitas, et BATUNI materjalid jõuavad välisministeeriumini. Samuti ka Saksamaa esindaja tundis huvi BATUNI materjalide vastu. Hough ja H. Ainso plaanisid külastada USA alalist esindust ÜROs, kuid kohtumistega viivitati seoses Iraagi kriisiga. Esialgu teatati, et Julgeolekunõukogu arutab Balti küsimust,¹⁴⁶ kuid hiljem see informatsioon lükati ümber.¹⁴⁷

¹⁴² Grazina Miniotaite, *Nonviolent Resistance in Lithuania: A Story of Peaceful Liberation* (The Albert Einstein Institution, 2002), 48.

¹⁴³ Miniotaite, *Nonviolent Resistance in Lithuania: A Story of Peaceful Liberation*, 49.

¹⁴⁴ Nils R. Muižnieks, „The Influence of the Baltic Popular Movements on the Process of Soviet Disintegration.“ *Europe-Asia Studies* 47, nr 1 (1995): 16.

¹⁴⁵ Intervjuu Sirje Okas Ainsoga, (13.10.2025), märkmed ja lindistus autori valduses.

¹⁴⁶ Üldkoosoleku protokoll, 16.01.1991, LVA.F2944.US1v.L35, l 112.

¹⁴⁷ Üldkoosoleku protokoll, 16.01.1991, l 113.

BATUN jätkas tööd selle nimel, et Baltimaade küsimus püsiks rahvusvahelise tähelepanu all. Organisatsioon plaanis esitada USA esindajale ÜROs resolutsiooniettepaneku, et rõhutada Baltimaade olukorra tähtsust. H. Ainso sõnul suhtusid Tšehhoslovakkia alalised esindajad BATUNi edastatud teabesse positiivselt ning nõustusid, et Balti kriis mõjutab kogu Euroopat. Samal ajal oli Luksemburg avaldanud toetava avalduse, kuid Portugal oli vähem huvitatud ning järgis Euroopa Ühenduse üldist seisukohta. Balti küsimuse tõstatamine kõrgemal rahvusvahelisel tasandil osutus keeruliseks, sest Ühendkuningriigi esindaja oli teavitanud BATUNi, et Nõukogude Liit võis ÜRO Julgeolekunõukogus selle arutelu takistada. Lisaks eksisteeris oht, et Hiina võis samuti vastava resolutsiooni vetostada. Edaspidi saadeti kõik ÜRO liikmesriikide alaliste esindusvisiitide aruanded Baltimaade välisministritele, et hoida neid kursis rahvusvahelise toetuse ja võimalike takistustega.¹⁴⁸

Kuni 1991. aasta jaanuarikriisini suhtusid paljud lääneriigid Baltimaade taasiseseisvuspüüdlustesse ettevaatlikult, kartes, et see võib ohustada Gorbatšovi reforme. Jaanuari sündmused Vilniuses ja Riias näitasid aga, et Gorbatšov kas ei kontrollinud täielikult olukorda või oli valmis liidu püsimist jõuga tagama. Tsiviilisikute vastu kasutatud vägivald muutis mitme lääne poliitiku hoiakut, mis andis Balti juhtidele rohkem rahvusvahelist toetust ja võimalusi.¹⁴⁹ Nõukogude Liidu suhtes tulid küll hukkamõistud ja ähvardused majandusabi vähendada, kuid tegelikke sanktsioonilaadseid samme tegid vaid Kanada ja Euroopa Parlament.¹⁵⁰

Pärast 1991. aasta jaanuaris aset leidnud sündmusi Baltimaades tegid mitmed ÜRO diplomaadid BATUNile ettepaneku pöörduda Baltimaade valitsuste nimel Julgeolekunõukogu esimehe poole. Ettepaneku kohaselt tuleks suunata rahvusvahelise kogukonna tähelepanu NSV poolt toime pandud vägivallaaktidele Baltimaades.¹⁵¹ BATUNi juhtorgan kaalus võimalust esitada Julgeolekunõukogule resolutsiooni, millega mõistetakse hukka Nõukogude Liidu tegevus Baltimaades, ja arutati võimalust alustada mitteametlikke konsultatsioone nii Julgeolekunõukogu liikmesriikidega kui ka teiste riikidega, et nood võiksid omakorda mõjutada NSV Liitu. Mõned liikmed väljendasid skeptilisust, viidates NSV Liidu vetoõigusele, mis muudaks resolutsiooni

¹⁴⁸ Üldkoosoleku protokoll, 16.01.1991, l 113.

¹⁴⁹ Falk Lange, „The Baltic States and the CSCE.“ *Journal of Baltic Studies* 25, nr 3 (1994): 240.

¹⁵⁰ Una Bergmane, „Is This the End of Perestroika?: International Reactions to the Soviet Use of Force in the Baltic Republics in January 1991.“ *Journal of Cold War Studies* 22, nr 2 (2020): 26.

¹⁵¹ Okas Ainso, *BATUNi lugu*, 93.

algatamise tõenäoliselt ebaefektiivseks. Lõpuks otsustati siiski jätkata mõlema suunaga, nii resolutsiooni idee kui ka mitteametlike konsultatsioonidega.¹⁵²

BATUN tegi Balti valitsustele ettepaneku, et nad pöördusid ÜRO poole ja paluksid Julgeolekunõukogul arutada NSV Liidu rünnakuid Baltimaade vastu, mille õiguslikuks aluseks pakuti ÜRO harta artiklit 35.2, sest ka ÜRO-väline riik võis tuua Julgeolekunõukogu tähelepanu alla vaidluse või konflikti, milles ta ise osaline on, kui eesmärk on selle rahumeelne lahendamine.¹⁵³ Eesti ja Läti välisministrid olid nõus ja saatsid vastavad kirjad ÜROsse. Kuid Julgeolekunõukogus näis olevat, et tegutsemist selles küsimuses lükati pidevalt edasi.¹⁵⁴

BATUN saatis 1991. aastal Genfi ÜRO Inimõiguste Komisjoni 47. istungjärgule kaks delegatsiooni. Sellel istungjärgul käsitleti Balti küsimust senisest ulatuslikumalt, sest Balti küsimuse kohta tegid avaldusi ligi 30 riiki ja valitsusvälist organisatsiooni.¹⁵⁵ BATUN suhtles Genfis ÜRO Inimõiguste Komisjoni liikmete ja vaatlajatega ning pöördus aktiivsemalt ka valitsusväliste organisatsioonide ja meedia poole. BATUNi delegaadid jagasid Baltimaade kohta dokumente kümnetele VVOdele (valitsusväline organisatsioon) ja nägid VVOdes kasutamata võimalust Balti küsimuse edendamiseks. Samas pole selge, kas BATUN suutis veenda valitsusväliseid organisatsioone avaldama seisukohti Balti küsimuses või kas nendest kontaktidest kujunes välja pikaajaline koostöö.¹⁵⁶

BATUN tegutses antud olukorras sihikindlalt, hoides Balti küsimust rahvusvaheliselt nähtaval ning laiendades kontaktvõrgustikku, et teema püsiks diplomaatilistes aruteludes. Võimalik, et ilma BATUNita oleks info levinud hajusamalt ja jõudnud aeglasemalt nendeni, kes said seda rahvusvahelisel tasandil kasutada. BATUNi olulisus tõi ühtlasi esile Eesti, Läti ja Leedu tollase institutsionaalse nõrkuse. Diasporaorganisatsiooni abi kriisi ajal näitas, et Baltimaad olid küll poliitiliselt iseseisvad, kuid nende diplomaatia ei olnud põhimõtteliselt välja arenenud. Samal ajal oli BATUNi tegelik mõju piiratud, sest järjekordselt lõppotsused sõltusid suurriikide huvidest ehk sellest, kas riigid olid valmis toetust väljendama mitte ainult sõnades, aga ka riskantsemates poliitilistes sammudes. BATUNi tegevus oli seega pigem surveamine ja nähtavuse loomine,

¹⁵² Üldkoosoleku protokoll, 16.01.1991, l 114.

¹⁵³ *Regaining Independence*, 58.

¹⁵⁴ *Regaining Independence*, 59.

¹⁵⁵ *Regaining Independence*, 61.

¹⁵⁶ *Regaining Independence*, 65.

mitte niivõrd otsustavate tulemuste saavutamine, kuid ka see roll oli Baltimaade jaoks strateegiliselt väärtuslik.

3.2 Augustiputš ja BATUNi roll

1991. aasta augusti sündmused muutsid aga Baltikumi olukorda oluliselt. 18. augustil Gorbatšovi lähikonda kuulunud juhid püüdsid võimu üle võtta, isoleerides ta ja nõudes erakorraliste meetmete kehtestamist. Gorbatšov nende plaanidega ei liitunud ning kogu ettevõtmine oli halvasti korraldatud, sest ähvardused ei realiseerunud, vastupanu koondus kiiresti Jeltsini ümber ja info levis avalikkuseni erinevate kanalite kaudu. Otsustavaks sai see, et sõjavägi ei soovinud putšiste toetada ning ka rahva seas puudus neile laiem toetus.¹⁵⁷ Pärast augustiputši läbikukkumist ja Venemaa otsust tunnustada Baltimaid hakkasid ka lääneriigid ametlikult Eesti, Läti ja Leedu iseseisvuse taastamist tunnustama.¹⁵⁸ 17. septembril ühinesid Balti riigid ÜROga.¹⁵⁹

BATUNi kontor oli putši alguses remondis ja tehnika oli lahti ühendatud. Sellest hoolimata hakkasid aktivistid kiiresti tegutsema, et teha kontorist taas infokeskus Balti küsimustes. Nad taastasid sidevahendid, parandasid või asendasid tehnikat, kogusid infot Baltimaades toimuva kohta ja saatsid seda edasi.¹⁶⁰ Nad valmistasid dokumente ja sündmustest kokkuvõtteid, et mõjutada rahvusvahelist arvamust Baltimaade kasuks. BATUNilt küsiti isegi Balti lippe Islandi tunnustamistseremooniaks.¹⁶¹

BATUN oli kriisiolukorras väga paindlik ja tegutsemisvõimeline, isegi halbades tingimustes suudeti kiiresti taastada töövõime, koondada vajalikud ressursid ning täita tähtsat rolli Baltimaade toetamisel rahvusvahelisel tasandil.

¹⁵⁷ David R. Marples, „Revisiting the Collapse of the USSR.“ *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne Des Slavistes* 53, nr 2/4 (2011): 469.

¹⁵⁸ Coppieters, „Four Positions on the Recognition of States in and after the Soviet Union, with Special Reference to Abkhazia.“, 1001.

¹⁵⁹ „Member States,“ *United Nations*, <https://www.un.org/en/about-us/member-states> [külastatud 05.05.2026].

¹⁶⁰ *Regaining Independence*, 68.

¹⁶¹ *Regaining Independence*, 69.

KOKKUVÕTE

BATUN oli aastatel 1989–1991 oluline vahendaja Balti rahvuslike liikumiste ja lääne diplomaatide vahel, mille kaudu Baltimaade esindajad said rahvusvahelist nähtavust. Aastal 1989 toimusid esimesed otsesed kontaktid Balti rahvarinnete ja ÜRO allüksustega, mille vahendajaks oli BATUN. Organisatsioon lõi suhtluskanalid, mis ei olnud küll ainsad, kuid mille kaudu olulisel määral Baltikumis tekkinud rahvuslikult meelestatud nõudmised jõudsid rahvusvahelisse diplomaatiasse. Lisaks vahendas BATUN dokumente ja poliitilisi sõnumeid, näidates sellega, et taasiseseisvuspüüdlustel oli Baltimaades organiseeritud poliitiline alus. Aastatel 1990–1991 intensiivistus BATUNi koostöö 1990. aasta kevadel moodustatud Balti valitsustega: korraldati ametlikke kohtumisi, saadeti delegatsioone ÜROsse ja vahendati diplomaatilist teavet. Samas ei olnud BATUNi vahendajaroll probleemideta. Ilmnesid ka raskused, kus teatud isikud suhtusid BATUNi skeptiliselt. BATUN oli kõige vajalikum ajal, kui Eestis, Lätis ja Leedus ei olnud veel välja kujunenud ametlikke välisesindajaid, kes oleksid Balti taasiseseisvuspüüdlusi rahvusvahelisel tasandil edendanud, ning seda rolli täitsid peamiselt kohalikud aktivistid. Niipea kui tekkisid ka ametlikud esindajad, hakkas BATUNi roll paratamatult kahanema. Seega tähendas saavutatud edu pikas plaanis ka organisatsiooni enda rolli vähenemist.

Organisatsiooni tegevuse mõju Balti küsimuse nähtavusele oli piiratud. BATUN pingutas, et Balti küsimus ei kaoks lääneriikide päevakorrast ka siis, kui ei soovitud konflikti Nõukogude Liiduga süvendada. BATUN edastas infot ÜRO liikmesriikidele ning üritas mobiliseerida toetust Baltimaade taasiseseisvuspüüdlustele. Rahvusvaheline vastukaja BATUNi tegevusele oli mitmekesine. BATUNi algatusi ei ignoreeritud täielikult, kuid reaktsioonid jäid enamasti ettevaatlikuks ja ebamääraseks, sest riigid ei tahtnud BATUNi tegevusele vastates astuda samme, mis võinuksid halvendada suhteid Moskvaga. Samas tekitas Nõukogude Liidu ebastabiilne olukord huvi Baltimaades toimuva suhtes ning seetõttu ka BATUNi materjalide vastu. Kuigi BATUNi mõju ei väljendunud alati välisriikide otsestes poliitilistes otsustes, võimaldas organisatsiooni töö kujundada rahvusvahelist arusaama Baltimaade enesemääramisõiguse legitiimsusest.

BATUNi tegevus suurendas Balti küsimuse nähtavust. Samas diplomaatide kasvav valmisolek Balti küsimust arutada tulenes eeskätt rahvusvahelise olukorra muutumisest, eriti Nõukogude Liidu nõrgenemisest ja Ida-Euroopa poliitilistest murrangutest. Mõned riigid olid küll Balti

olukorrast teadlikumad ja tundsid huvi BATUNi materjalide vastu, aga riikide positsioonid jäid ikkagi ettevaatlikuks. Lääneriikide ametlikku poliitikat BATUN otsustavalt ei muutnud, sest selle määrasid eeskätt suhted Nõukogude Liiduga.

BATUNi mõju põhjalikumaks mõistmiseks võiks tulevastes uurimustes võrrelda selle tegevust teiste diasporaaorganisatsioonidega, keskendudes eelkõige diplomaatilise tegutsemisstiili ning rahvusvaheliste võrgustike kujunemise erinevustele ja sarnasustele. Selline võrdlev lähenemine aitaks täpsemalt hinnata, milles seisnes BATUNi eripära ning millisel määral eristus selle mõju teistest diasporaaorganisatsioonidest.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Esmased allikad

Arhiiviallikad

Läti Riigiarhiiv

LV LVA F2944 Baltiešu aicinājums Apvienotām Nācijām (BATUN)
/ASV/

Ajalehed

Garsas

Edasi

The New York Times

Intervjuud

Bluķis, Uldis, 31.10.2025, märkmed autori valduses.

Bungs, Dzintra, 23.11.2025, märkmed ja lindistus autori valduses.

Okas Ainso, Sirje, 13.10.2025, märkmed ja lindistus autori valduses.

Ristsoo, Juta, 27.10.2025, märkmed ja lindistus autori valduses.

Wompa, Urmas, 20.11.2025, märkmed autori valduses.

Sekundaarsed allikad

Raamatud

Gromadzki, Grzegorz; Lopata, Raimundas; Raik, Kristi. *Friends or Family? Finnish, Lithuanian and Polish perspectives on the EU's policy towards Ukraine, Belarus and Moldova*. FIIA Report 12/2005. Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs, 2005.

Miniotaite, Grazina. *Nonviolent Resistance in Lithuania: A Story of Peaceful Liberation*. The Albert Einstein Institution, 2002.

Okas-Ainso, Sirje. *BATUNi lugu: Balti Apell ÜROle 1966–1991*. Tõlkinud Kristjan Tedre. Toimetanud Piret Ruustal. Tallinn: Argo, 2024.

Dissertatsioonid

L’Hommedieu, Jonathan H. *Exiles and Constituents: Baltic Refugees and American Cold War Politics, 1948–1960*. Doktoritöö. Turku: Turu Ülikool, 2011.

Artiklid ja raamatupeatükid

Alijeva, Liliya. „Left Behind? A Critical Study of the Russian-Speaking Minority Rights to Citizenship and Language in the Post-Soviet Baltic States. Lessons from Nationalising Language Policies.“ *International Journal on Minority and Group Rights* 24, nr 4 (2017): 484–536.

Arens, Olavi. „United States policy toward Estonia and the Baltic states 1918–1920 and 1989–1991.“ *Ajalooline Ajakiri*, nr 3/4 (157/158) (2016): 347–368.

Bergmane, Una. „‘Is This the End of Perestroika?’: International Reactions to the Soviet Use of Force in the Baltic Republics in January 1991.“ *Journal of Cold War Studies* 22, nr 2 (2020): 26–57.

Bergmane, Una; Clerc, Louis. „Beyond ‘caution, pragmatism and cynicism’? France’s relations with the Eastern Baltic in times of crisis (1918–1922; 1988–1992)“ *Ajalooline Ajakiri*, nr 3/4 (157/158) (2016): 369–396.

Boiko, Martin. „Baltic and Balts: On the History of Notions and the Question of Baltic Regionalism.“ *The World of Music* 44, nr 3 (2002): 7–19.

Burant, Stephen R. „International Relations in a Regional Context: Poland and Its Eastern Neighbours--Lithuania, Belarus, Ukraine.“ *Europe-Asia Studies* 45, nr 3 (1993): 395–418.

Burg, Steven L. „The Soviet Union’s Nationalities Question.“ *Current History* 88, nr 540 (1989): 341–44, 359–62.

Cancela Outeda, Celso. „Collective Memory and Baltic States: From the Baltic Way to the Age of Hybrid Threats.“ *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, nr 31 (2025): 108–136.

Clemens, Walter C., Jr. „Ethnic Peace, Ethnic Conflict: Complexity Theory on Why the Baltic Is Not the Balkans.“ *Communist and Post-Communist Studies* 43, nr 3 (2010): 245–261.

Coppieters, Bruno. „Four Positions on the Recognition of States in and after the Soviet Union, with Special Reference to Abkhazia.“ *Europe-Asia Studies* 70, nr 6 (2018): 991–1014.

Darden, Keith; Grzymala-Busse, Anna. „The Great Divide: Literacy, Nationalism, and the Communist Collapse.“ *World Politics* 59, nr 1 (2006): 83–115.

Eglitis, Daina S.; Ardava, Laura. „The Politics of Memory: Remembering the Baltic Way 20 Years after 1989.“ *Europe-Asia Studies* 64, nr 6 (2012): 1033–1059.

Geron, Leonard. „Roads to Baltic Independence.“ *The World Today* 47, nr 8/9 (1991): 135–138.

Hertle, Hans-Hermann. „The Fall of the Wall: The Unintended Self-Dissolution of East Germany’s Ruling Regime.“ *Cold War International History Project Bulletin*, nr 12/13 (2001): 131–164.

Kabašinskaitė, Akvilė. „French Policy Towards Lithuania 1987–1991.“ *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 33, nr 1 (2022): 85–104.

Lange, Falk. „The Baltic States and the CSCE.“ *Journal of Baltic Studies* 25, nr 3 (1994): 233–248.

Lipinsky, Jan. „Lithuanians, Estonians, and Latvians: setting the pace for glasnost and perestroika in Soviet historiography.“ *Historia Aperta*, nr 50 (2023): 64–97.

Marples, David R. „Revisiting the Collapse of the USSR.“ *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne Des Slavistes* 53, nr 2/4 (2011): 461–473.

Muižnieks, Nils R. „The Influence of the Baltic Popular Movements on the Process of Soviet Disintegration.“ *Europe-Asia Studies* 47, nr 1 (1995): 3–25.

Piirimäe, Kaarel. „Estonia ‘has no time’: Existential Politics at the End of Empire.“ *Connexe* 6 (2020): 21–50.

Rácz, András. „A Limited Priority: Hungary and the Eastern Neighbourhood.“ *Perspectives* 19, nr 2 (2011): 143–163.

Sáring, János. „Mosaics from the Hungarian-Soviet and Hungarian-Russian diplomatic relations between 1990 and 1992.“ *Évkönyv* XVI, nr 1 (2021): 174–189.

Schädel, Andreas. „Here to Stay! Embedding Nationalism in an Inclusive European Framework of Peace.“ *Sicherheit Und Frieden (S+F) / Security and Peace* 37, nr 3 (2019): 105–112.

Spoehr Readman, Kristina. „Between Political Rhetoric and Realpolitik Calculations: Western Diplomacy and the Baltic Independence Struggle in the Cold War Endgame.“ *Cold War History* 6, nr 1 (2006): 1–42.

Zelikow, Philip D. „Review: The Suicide of the East? 1989 and the Fall of Communism.“ *Foreign Affairs* 88, nr 6 (2009): 130–140.

Taagepera, Rein. „A Note on the March 1989 Elections in Estonia.“ *Soviet Studies* 42, nr 2 (1990): 329–339.

Taurēns, Jānis. „European Dimension in Latvia’s Independence Movement (1988–1991).“ *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, nr 5 (2018): 117–128.

Vilpišauskas, Ramūnas. „Lithuania’s Double Transition after the Re-Establishment of Independence in 1990: Coping with Uncertainty Domestically and Externally.“ *Oxford Review of Economic Policy* 30, nr 2 (2014): 223–36.

Internetileheküljed

„Geopolitical upheavals in Europe after 1989 – Full text“, CVCE, https://www.cvce.eu/en/obj/geopolitical_upheavals_in_europe_after_1989_full_text-en-073dc145-b774-4901-8920-5f95cb8e0192.html [külastatud 23.02.2026].

„Janis Freimanis,“ *Latvian Academy of Sciences*,
<http://ww3.lza.lv/scientists/freimanisj.htm> [külastatud 11.04.2026].

„Mari-Ann Kelam,“ *International Centre for Defence and Security*,
<https://icds.ee/en/author/mari-ann-kelam/> [külastatud 11.04.2026].

„Member States,“ *United Nations*, <https://www.un.org/en/about-us/member-states>
[külastatud 05.05.2026].

„12 September: launch event for the book The Story of BATUN – Baltic Appeal to the United Nations (1966–1991)“, *Martynas Mažvydas National Library of Lithuania*, <https://lnb.lt/en/news/4569-12-september-launch-event-for-the-book-the-story-of-batun-baltic-appeal-to-the-united-nations-1966-1991> [külastatud 25.02.2026].

„Tunne Kelam,“ *Demokraatlik liikumine*, <https://demokraatlikliikumine.ee/tunne-kelam/> [külastatud 11.04.2026].

SUMMARY

BATUN's role in the restoration of the independence of the Baltic states at the international level in 1989–1991

The aim of this study is to analyse how BATUN mediated between the parties involved in the Baltic aspirations for re-independence, and how it influenced the international discussion of the Baltic issue between 1989 and 1991. The international response to BATUN's work is also examined. This study addresses two research questions:

1. How did BATUN function as a mediator between the Baltic national movements and, later, representatives of the transitional governments of Estonia, Latvia, and Lithuania and Western diplomats during the years 1989–1991?
2. To what extent did the countries' international interests and relations with the Soviet Union influence their reactions to BATUN's activities?

The hypothesis of this study is as follows: if BATUN expanded the scope of the Baltic re-independence movements' mediation diplomacy (distribution of informational materials, facilitation of meetings, and attracting public attention), then the international visibility of the Baltic issue and the level of diplomatic support increased, but BATUN's ability to influence the official policies of Western countries was limited and depended primarily on the strategic priorities of the major powers.

To answer the research questions, BATUN meeting minutes held in the Latvian State Archives and the unpublished study "A Historiography of BATUN 1965–91" have been used. In addition, the work "BATUNi lugu: Balti Apell ÜROle 1966–1991" has also been used. Little research has been conducted on BATUN, and the main studies are general overviews.

To achieve its objectives, the study is divided into three parts. The first chapter examines BATUN's activities in 1989: the beginnings of cooperation between the organization and the re-independence movements, as well as the difficulties encountered in communicating with Western countries and UN diplomats. The second part addresses BATUN's role as a mediator in 1990, when re-independence movements in the Baltic gained strength, demands for the restoration of independence grew, and the Baltic issue reached the broader international arena. The final section

examines BATUN's activities in 1991, when the Soviet Union attempted to use military force to prevent the restoration of independence in Estonia, Latvia, and Lithuania.

BATUN was an important intermediary between the Baltic national movements and Western diplomats in 1989–1991, through which representatives of the Baltic countries gained international visibility. In 1989, the first direct contacts took place between the Baltic Popular Fronts and UN subunits, mediated by BATUN. The organization established communication channels that, while not the only ones, played a significant role in conveying the nationally minded demands emerging in the Baltic to the international diplomatic community. In addition, BATUN relayed documents and political messages, thereby demonstrating that the Baltic efforts toward re-independence had an organized political foundation. In 1990–1991, BATUN's cooperation with the Baltic governments formed in the spring of 1990 intensified: official meetings were held, delegations were sent to the UN, and diplomatic information was shared. At the same time, BATUN's intermediary role was not without problems. Difficulties also emerged, as certain individuals regarded BATUN with scepticism. BATUN was most needed at a time when Estonia, Latvia, and Lithuania did not yet have established official foreign representatives who could promote the Baltic efforts to restore independence at the international level, and this role was mainly carried out by local activists. As soon as official representatives emerged, BATUN's role inevitably began to decline. Thus, in the long term, the success achieved also meant a reduction in the organization's own role.

The impact of the organization's activities on the visibility of the Baltic question was limited. BATUN worked to ensure that the Baltic question would not disappear from the agenda of Western countries even when there was reluctance to deepen the conflict with the Soviet Union. BATUN passed information to UN member states and attempted to mobilize support for the Baltic countries' efforts to restore independence. The international response to BATUN's activities was varied. BATUN's initiatives were not completely ignored, but reactions generally remained cautious and vague, because states did not want, by responding to BATUN's activities, to take steps that could have worsened relations with Moscow. At the same time, the unstable situation in the Soviet Union generated interest in developments in the Baltic countries and, consequently, in BATUN's materials. Although BATUN's influence was not always reflected in direct political

decisions by foreign states, the organization's work helped shape international understanding of the legitimacy of the Baltic countries' right to self-determination.

BATUN's activities increased the visibility of the Baltic question. BATUN conveyed documents from the Popular Fronts, brought Baltic representatives into contact with UN missions, and sought to keep the Baltic question present in diplomatic communication. However, diplomats' growing willingness to discuss the Baltic question stemmed primarily from changes in the international situation, especially the weakening of the Soviet Union and the political transformations in Eastern Europe. Some countries were indeed more aware of the Baltic situation and showed interest in BATUN's materials, but their positions nevertheless remained cautious. BATUN did not decisively change the official policy of Western countries, as this was determined primarily by relations with the Soviet Union.

To gain a more thorough understanding of BATUN's impact, future research could compare its activities with those of other diaspora organizations, focusing on differences and similarities in diplomatic approaches and the development of international networks. Such a comparative approach would help to assess more precisely what made BATUN distinctive and to what extent its influence differed from that of other diaspora organizations.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Oliver Tikan ,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

BATUNi roll Balti riikide iseseisvuse taastamisel rahvusvahelisel tasandil ,
aastatel 1989–1991

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja(d) on Kaarel Piirimäe ,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Oliver Tikan
17.05.2026